

A KATOLIKUS ISKOLÁZÁS MÚLTJA ERDÉLYBEN

SZÉKFOGLALÓ A PÁZMÁNY TÁRSASÁG 1940. MÁRCIUS 12-IKI
FELOLVASÓ ÜLÉSÉN

ÍRTA

DR. BOGA ALAJOS

A PÁZMÁNY TÁRSASÁG KIADÁSA

Az Egyházmegyei Hatóság 1313/1940. sz. engedélyével.

A katolikus iskolázás múltja Erdélyben

I.

1000-tól a hitújításig

Az erdélyi katolikus iskolázás történetének összefoglaló, *Bevezető* egységes ismertetése még megírásra vár. A kérdés egyes részleteit idők folyamán többen kutatták, de inkább a politikai történet kedvéért és keretében, Különösen sok értékes adatot tárt fel aprólékos levéltári kutatásai alapján Dr. Békefi Rémig két nagy alapvető munkájában.¹ Az erdélyi tudományosságról és iskoláztatásról a középkorban Rass Károly is igyekezett egyik előadásában összefoglaló képet adni. Sok adatot találunk »Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene« című munkában a legkiválóbb szakférfiaktól közölt dolgozatokban.³ A jelenleg is működő fiúközépiskoláink története és fejlődése részletesen fel van dolgozva az egyes intézetek 1895-1896. tanévi értesítőjében.

¹ *Dr. Békefi Rémig*: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Budapest. 1910.

Dr. Békefi Rémig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest. 1906.

² *Rass Károly*: Az erdélyi iskoláztatás és tudományosság a középkorban. Kolozsvár, 1924.

³ Dicsőszentmárton. 1925.

Dr. Karácsonyi János: Az erdélyi püspökség története 1526-ig. 16-30.

Dr. Karácsonyi János: Erdély és a kapcsolt részek vallási állapotai 1526-1571-ig. 31-46.

Dr. Biró Vencel: A Báthoryak kora. 47-60.

Dr. Biró Vencel: Az impériumváltozás kora. 104-124.

Dr. P. Boros Fortunát: A protestáns fejedelmek kora. 63-82.

Dr. Gyárfás Elemér: Az erdélyi századok és a katolicizmus. 192-216.

Dr. Bilinszky Lajos: A női szerzetesek működése Erdélyben.

Ezen előzmények után sem lesz haszontalan fáradozás, ha jelen dolgozatunkban egységes keretbe igyekszünk foglalni és bemutatjuk azt a jelentős munkát, melyet a katolikus Egyház Erdély területén századok folyamán kifejtett az iskolázás érdekében. Az egyház munkája ugyanis elhatározóan reányomta bélyegét erre a földre és a rajta élő népekre. Meghatározója, irányítója volt az itteni szellemi és lelki élet fejlődésének és alakulásainak, de nem csekély értéket jelent az általános emberi művelődés és kulturális fejlődés történetében is.

A történeti Erdély területe 57.804 □ km., melyen jelenleg 2,678.000 ember lakik, tehát valamivel több felénél az 1920. évi trianoni békeszerződés határozmányai következtében Magyarországtól a román királysághoz csatolt területnek, amely 102.781 □ km-t tesz ki, 5,165.000 lakossal.⁴ Nagyon érdekes, eseményekben és történésekben változatos, gazdag és viharos múltú földterület ez, amelyet rendszeren ezzel a szóval szoktak jelölni, »erdőelvi, erdőntúli, transsylvanus«.

Ezen erdőelvi, illetve erdőntúli terület részére szervezte meg István király az erdélyi püspökséget a római Apulum helyén, a mai Gyulafehérváron, ahol hatalmas székesegyházat is épített.⁵ A püspökség mellett egyidejűleg megalakult a székeskáptalan is.

Az erdélyi püspökség kiterjedése kezdetben nem egyezett a maival. A megszálló magyarság óvatosan előrehaladva, szinte lépésről-lépésre vette birtokába a területeket és tolta mind keletebbre a gyepűhatárokat. Katonai és honvédelmi érdek parancsolta, hogy a szervezkedő magyar állam nyugalmát gyakori beütéseikkel nyugtalanító pogány kunok ellen biztos kezekben lévő határőrvidék alakuljon. Ezt a szervezést legalkalmasabban az Egyház végezhetette el. Biztos adataink vannak arról, hogy 1086-ban Kerlés mellett (Szolnok-Doboka me-

⁴ *Jancsó*: Erdély története. Kolozsvár, 1931. 7.

⁵ *Karácsonyi János* szerint kezdetben a püspökség székhelye a szilágymegyei Tasnád volt, ahonnan néhány évvel később Kolozsvárra került. Innen az első szent király alatt vitették át Gyulafehérvárra, mivel Szent László (1077-1095) alatt bizonyosan már itt volt. A tudós történetirő ezt a nézetét azonban mások nem fogadják el.

gye) vívott diadalmas csata után, ahol Salamon király, Béla és László hercegekkel együttesen, Ozul kun vezér seregét döntően megverte, kezd benépesülni és szerveződni a Küküllő- és Olt-melléki hegyes-völgyes vidék, és pedig a ma is ott lakó székelyekkel. Fogaras és Beszterce vidéke, a Barcaság és a két Küküllő alsó folyása csak II. Géza idejében, 1150. körül fogadják be germán származású szász lakóikat. E település és helyfoglalás után terjeszti ki az erdélyi püspökség lélekmentő és népnevelő munkáját ezekre a területekre. írásos emlékek csak III--OOI vannak, amelyek Simon erdélyi püspökről emlékeznék.⁶ A másik fontos írásos emlék a Nagyváradon vezetett s 1332-1337. évekről szóló pápai tizedjegyzék,⁷ amelyből nagyjában meg lehet állapítani az egyházmegye akkori képét és területi kiterjedését. Eszerint az Árpádkorban a következő főesperességek voltak: 1. Fehér (Albensis), melyhez 5 esperesség, tartozott 148 plébániával, és pedig Fehér 50, Sebes 37, Spring 22, Selyk⁴ és Seps³⁵ plébániával; 2. Kolozs 41 plébániával; 3. Torda 40 plébániával; 4. Hunyad 10 plébániával; 5. Szolnok (Zonunk) 24 plébániával; 6. Ozd 58 plébániával, két esperesség: ózdi 16 és régeni 42 plébániával; 7. Küküllő (Kukulleu) 45 plébániával; 8. Kraszna (Karasna) 1 plébániával; 9. Doboka 59 plébániával, 2 esperesség: dobokai 37 és besztercei 22 plébániával; 10. Szatmár (Zotmar) 36 plébániával; 11. Ugocsa (Ugaoha) a Meszesen-túii részek számára 21 plébániával; 12. Kezdi (Kyzdi) 17 plébániával;⁸ 13. Tylegd 105 plébániával, amely 3 esperességből állott, és pedig az erdőháti 38 plébániával, marosi 50 és csíki 16 plébániával.⁹

⁶ *Jancsó*: Erdély története. 40.

⁷ Monumenta Vaticana Hungáriáé I. kötet. Pápai tizedszedők számadásai 1281-1375. Budapest, 1884.

Registra quinque annorum de ecclesia Transsylvania sive partibus Transsylvanis subcollectorum 1332-1337. 90-144.

⁸ Ide tartozott Iskulnuk, Eskühely, a mai Esztelnek, továbbá Arvapaták, a mai Árapatak, Uzonnepe, a mai Uzon stb.

⁹ A mai udvarhelyi főesperesség székhelye, melyhez tartozott Csík és 16 plébániájával; Alcsikon 7, Felcsikon 7, Kászomban és Gyergyóban 1-1, mint a tizedjegyzék 112. oldalán olvassuk: „Notandum, quod de archidiaconatu Tylegd Paulus sacerdos de Chik solvit II grossos. Ortvay Tivadar: Magyarország földrajza a XIV. században. 112 s köv.

Ez utóbbi két főesperesség előbb a moldovai Milkó vize mellett fekvő milkovai püspökséghez tartozott, amely a tatárjáráskor megsemmisülvén, a két székely főesperesség is véglegesen az erdélyi püspök joghatósága alá került.

A szászok, akik a XII. század közepe táján költöztek be, kivitték, hogy nemcsak politikai kiváltságokat nyertek az új hazában, hanem egyháziilag is, mint különálló test, nem az erdélyi püspök, hanem az esztergomi érsek joghatósága alá kerültek. A szebeni prépostság és a barcasági dékánuság alá tartozó kb. 60 plébánia élvezte ezt a különállást. Hasonlóképpen nem tartozott az erdélyi püspök joghatósága alá az I. Béla királytól 1061-ben alapított kolozsmonostori bencés apátság hanem »abbatiai nullius« volt, továbbá az Imre királytól alapított kerci (Fogaras megye) cisztercita apátság.¹⁰

A 13 főesperesség alatt tehát 605 plébánia működött, még abban az esetben is, ha a szász plébániákat kivesszük. Ezek közül a plébániák közül 124 ma is szerepel, a többi ma csak filia, leányegyház.

A hívők számát csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg. Szekfü Gyula az Anjou- és Hunyadi-korban Magyarország területét 308.000 □ km.-re teszi, amely területen 21.912 helységben 2,910.000 lakos él.¹¹ Ha ennek ¹/₇-ét a szorosán vett Erdélyre számítjuk, akkor kb. 400.000 volt a lakosság száma. így tehát az erdélyi egyházmegye úgy területileg, mint lakosainak számarányánál fogva, elég tekintélyes, a felső Tisza vidékétől a bodzái és gyimesi szorosokig terjedt és Kelet felé nemcsak az ország biztonságát tartotta kezében, hanem a nyugati kereszténységnek legfőbb őrségét is. Érthető, hogy az erdélyi püspöki szék kívánatos jó volt, mivel a pápai tizedjegyzék szerint is elég tetemes összeggel adózott. (»Item solvit episcopus Transsylvanus mille centum LXX marcas pro sex annis.«)¹²

A püspökséggel egyidőben és mellette alakult meg a székeskáptalan, melynek feladata és hivatása volt, hogy a püspöki

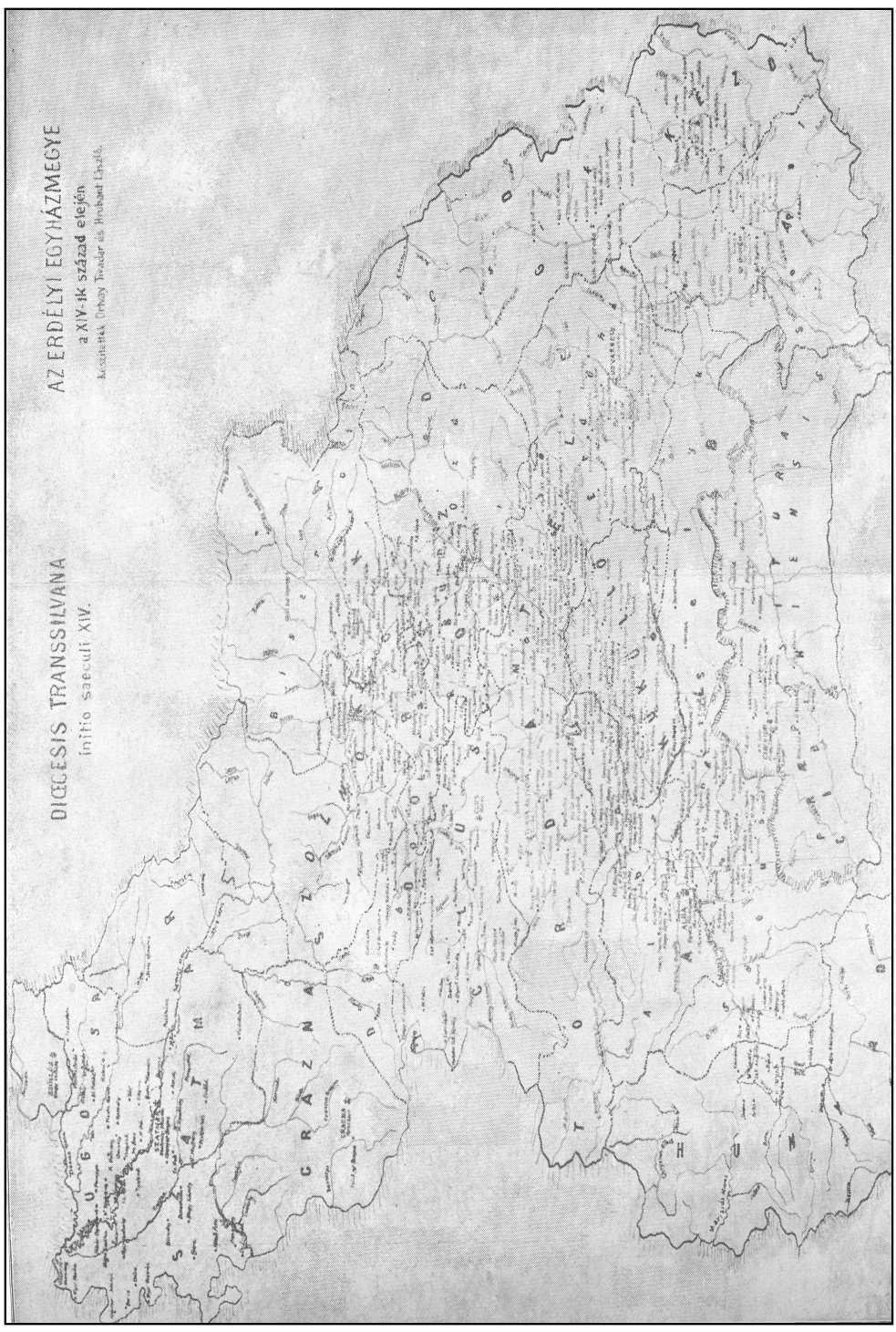
¹⁰ Szekfü: i. m. II. 20.

¹¹ *Homan-Szekfü*: Magyar történet. II. kötet 299.

¹² Pápai tizedjegyzék. 144.

DIOECESIS TRANSSILVANA
iniŕto saeculi XIV.

AZ ERDÉLYI EGYHÁZMEGYE
a XIV-ik század elején
késztették Urhegy, Thököly és Huberak Levéle.

Szászváros, Beszterce, Marosvásárhely; a ferencrendiek (cseri barátok) részére Hátszeg (Hacag), Vajdahunyad, Tövis, Szász-medgyes, Fehéregyháza, Kolozsvár, Felfalu, Csíksomlyó;¹⁴ az ágostonrendűek részére: Tor da, Dés; a pálosok részére: Marosszentkirály, Szentmihálykő, Gyulafehérvár. A szászok földjén külön szász dékánások alakulnak (decanatus rurales) Szászváros, Királynémeti, Spring, Medgyes, Szászkéz, Kőhalom, Szászrégen, Beszterce.¹⁵

Az így megszervezett Egyház kezébe vehette népének vezetését. Gondoskodása kiterjedt a nép minden szükségletére, a lelkiekre, kulturálisokra, sőt a gazdaságiakra is. De ez a munka nem lehetett sajátos módon erdélyi és egyéni, mivel a középkor kevés egyéni szint engedett az egyes vidékeknek. A középkori ember csak egyben tud gyönyörködni: a túlvilági élet reményében. Mindig az égre néz.

Mindenki a legnagyobb közösségnek, az Egyháznak tagja és ennek isteni joga egyben az Övé is. Az emberek közös szénit testvériségben élnek, egyformán gondolkodnak és éreznek; va-

¹³ A káptalanok a püspökségek mellett alakultak a középkorban. Chrodegranius metzi püspök (742-766) által kidolgozott szabályok szerint. Ő ugyanis székhelyének papságát közös életre kötelezte és őket a papi pályára készülő vagy bennlakásokban összegyűjtött ifjúság tanítására fogta. Azokat a papokat, akik canoni szabály szerint cinek, kánonoknak hívják s köteleességük, hogy a püspöknek segítsenek az isteni tisztelet tartásában és a székesegyház mellett felállított iskolákban tanítsanak. *Dr. Békefi Rémig: A káptalan iskolák története.* 119.

¹⁴ *Dr. Karácsonyi i. m.* 34.

¹⁵ *Békefi: Káptalani iskolák története.* 68.

lamely testületbe, rendbe, céhbe, universitásba, scholába tartoznak, ahol megtanulják az egyforma gondolkodást, beszédet, imádságot, erényes életet, amely képes kialakítani és megteremteni a jó embert, a jó papot, a jó mestert. Elismerik a középkornak hármasságát: a papságot (Sacerdotium), az államhatalmat (Imperium) és a tudományt (Studium).

Erdély sem szakadhatott ki ebből a nagy, hatalmas egységből, hanem mint ennek egyik része, magán hordozta az egészők színeit és jellegét. Nem kellett tehát itt sem kísérletezni, mikor beleállt az Egyház szolgája a reábízott isteni munkába. A világi hatalom nem volt gát és nem állott vele ellentétben, hanem a legteljesebb mértékben pártfogásába vette, védte és támogatta. Az Egyház nyugodtan ragadhatta meg a tudás világító fáklyáját és azt bámulatos öntudattal hordozta; bevitte a templomokba és a templomok mellett épült iskolákba is.¹⁶

Már II. Jenő pápa 826-ban elrendelte, hogy minden püspöki és plébániai egyháznál legyenek mesterek és doktorok, kik a tudományokba beavatva, a szabad mesterségeket és a dogmákat buzgón tanítsák. A 3-ik lateráni zsinat (1179) meg épen elrendeli, hogy mivel némelyek szegénységük miatt nem tanulhatnak és tanulmányaikban elő nem haladhatnak, minden székesegyháznál illő javadalommal kell ellátni azt a mestert, aki az Egyház papjait és a szegény tanulókat *ingyen* tanítja, hogy így ő se szenvedjen szükséget és a tanulóknak is nyílják meg az út a tudományokhoz. A 4-ik lateráni zsinat 1215-ben ezt a rendelkezést még azzal toldotta meg, hogy ne csak minden székesegyháznál, hanem másutt is a püspök a káptalannal olyan mestert szemeljen ki, ki az egyházak növendékeit és másokat is *ingyen* oktat a grammatikai és egyéb tudományokra. Az Egyháznak ezt az akaratát hajtotta végre a középkornak szent királya, István, aki nemcsak egy nemzetet hozott a nyugati egyház kebelébe, hanem gondoskodott nemzetének neveléséről is.

Szent Istvánnak két törvénykönyve (Decretum)¹⁷ maradt

¹⁶ Rass K. i. m. 4.

¹⁷ Codex Iuris Hungarici 1000-1026. 202.

fenn, melyek közül az első 10, a második 55 cikkelyt tartalmaz. Ezekben a törvényekben a nagy király elsősorban az élet- és vagyonbiztonságot akarja védelmezni, de rendelkezik az Egyház megszervezéséről, a vásár- és ünnepnapok megtartásáról is. A II. k. 34. cikkelyében szószerint ezt mondja: »Minden 10 falu építsen templomot és azt javadalmazza két telekkel, két szolgálval, lóval és kancával, 6 ökörrel, két tehénnel és 30 aprómarhával.« Ruhákról és oltártakarókról a király gondoskodik, könyvekről és plébániákról a püspök.¹⁸

Ezen törvény alapján épült fel a magyar egyház; templomok, kolostorok s ezek mellett az iskolák. A való élet szabta meg a szükségleteket s ezt az egyháznak kellett teljesítenie. Személyekre volt szükség, akik a magyar kereszténység gyenge palántáját ápolják és gondozzák; papokra volt szükség, akik az épülő templomokban hirdessék az Isten igéjét és naponként kiosszák az élet kenyerét; a papok mellé segédszemélyzetre volt szükség, akik a papoknak segítségére legyenek a szentmise bemutatásánál, a szentségek kiszolgáltatásánál, a betegek meglátogatásánál, a halottak eltemetésénél.

Ezenkívül a társadalmi és közélet is megkövetelte, hogy a központi kormányzatnak tanult, írástudó emberek álljanak rendelkezésére az épülő városokban és falvakban. Ezeknek a szükségleteknek kielégítését az egyház vállalta magára s e célból nemcsak templomokat épített, hanem a templomok mellett mindenütt iskolákat is. A székesegyház mellett székesegyházi vagy káptalani, a kolostorok mellett kolostori és a plébániák mellett plébániái iskolákat szervezett. Így a templom és iskola volt a központ, honnan a hitnek és egyben a keresztény tudásnak sugarai mindenfelé eljutottak.

Erdélyben az Árpádkor elejéről írásos emlékünknem maradt fenn, mivel a tatárjárás mindent elpusztított, amit útjában talált: városokat, falvakat, telepeket, templomokat, iskolákat, embereket, állatokat, amint megtudjuk ezt Rogérius mester, nagyvárad kanonoknak 1242-ben személyes, keserves

¹⁸ *Krizsinszky Bálint: Magyarország története. I. 252.*

tapasztalatai alapján írt Siralmas Énekéből (Carmen Misera-bile).¹⁹ Később sok kárt tettek a törökdúlások is, amelyek már 1420-ban megkezdődnek. De vannak mégis írásos feljegyzések, törvények, legendák, peresiratok, számadások, amelyek Erdély földjén lévő iskolákról beszélnek: Gyulafehérváron a püspökséggel egyidőben alakult meg a káptalan és annak tagjai hivatásuknak megfelelőleg a tanítással is foglalkoztak. Fennmaradt 1334-ből a zágrábi és 1374-ből a nagyváradi káptalan szabályzata (Statútuma), amelyben pontosan meg van határozva minden kanonoknak a teendője. A lectorkanonok volt a káptalani iskola igazgatója, az ő helyettese a sublector, aki az iskolát úgy szellemiekben, mint anyagiakban kormányozta és vezette. Az ő jogköréhez tartozott az is, hogy az egyházmegyében működő vagy szerveződő iskolákat ellenőrizze. A kolostori, plébániai, falusi és városi iskolák alapítását is ő engedélyezte.

A káptalani iskolában a káptalannak több tagja is tanított. Különösen fontos szerep jutott az éneklő-kanonoknak, aki az énektanítást vezette és ezzel kapcsolatban a liturgiát is előadta. Az ő helyettese volt a succentor, aki azonban lehetett felfogadott világi ember is. Abban az időben ugyanis az isteni tiszteleteken az ének nagy szerepet játszott, mert a templomokban még nem volt orgona.²⁰ A kanonokok nevééről különben következtetni lehet foglalkozásukra is.

Ha a kanonok valamely ok miatt nem tudott, vagy nem

¹⁹ *Szabó Károly*: Rogérius mester Siralmas Éneke. Budapest, 1862. Megrendítő képét adja a tatárjárás okozta pusztulásnak, mint szemtanú. Egy tatárrá vedlett magyar szolgálatában Rogérius is ott volt a visszavonuló tatárok fogságában és így jutott el egészen Moldováig. Itt azonban sikerült megszöknie, elbujdosván egy erdő között: „Nyolcad napon, mondja, az erdőből való kitérésünk után elértünk Gyulafehérvár városához. Ott nem lehetett mást látni, mint a megöltek koponyáit és csontjait, a templomok és paloták lerombolt falait. A köveket bíborszínre festette a vér s úgy feküdtek a halottak, mint kék szotkak a mezőn.” Ebből érthető, hogy miért nem maradtak fenn írásos emlékek ezekből az időkből, még a két hiteles hely, a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori apátság okmányai sem.

²⁰ Csiksomlyón pld. csak 1659. aug. 15-én állította fel az orgonát *Kájoni János*. Az orgonában Domokos Pál Pétertől megtalált levél sze-

akart tanítani a káptalani iskolában, akkor maga helyett alkalmas világit is fogadhatott, de köteles volt helyettesének díjazásáról gondoskodni, illetve a praedendából megfelelő részt juttatni. A zágrábi és nagyváradi káptalanok ismeretes statútumai erre vonatkozólag pontos szabályokat foglalnak magukban.²¹ A káptalani székhelyre sereglett össze az egyházmegye minden részéről a tehetséges és tanulnivágyó ifjúság, amely a papi vagy szerzetesi életre akart előkészülni, vagy pedig otthon vezetőszerepe akart vállalkozni.

A káptalani iskolában a legelső foktól lehetett haladni a tanulmányok rendjében a *legfelső fokig*, az *elemi ismeretektől a filozófia és a teológia tudományának elsajátításáig*. Fontos szempont volt a tanulónak az egyénisége és képessége, mert a scholasztikusnak számba kellett vennie, hogy kit, mire és mikor tanítson meg.

A középkornak alapja az isteni tudomány volt, épen ezért minden tanulónak legelőször az imádságokat: a Miatyánkot, Hiszekegyet s a keresztény vallás alapelveit kellett megtanulnia. Sokszor a gyermek talán nem is értette ezeknek az imádságoknak latin szavait, de azért beállott a kórusba és a többivel együtt közösen mondta és énekelte azokat.

Ezután következett az írás és az ábc-nek megtanulása. Az írás tanítása úgy történt, mint a rómaiaknál. A táblát bekenték viaszszal és viaszba vésték a betűket hegyes íróvesszővel, melynek egyik vége lapos volt. A tanító előbb maga írta a táblára a betűket, a fiúk pedig utána csinálták. Ha szükséges volt, a tanító még a gyermek kezét is vezette. Aki viaszba már tudott írni, nádtollat kapott a kezébe. A lúdtoll csak a X. századtól használatos. A déli országokban a papyrusira, az északiakban pergamenre, vagy fakéregre írtak tintával. A tintát koromból, borkőből, szénből vagy vitriolból csinálták. Tíntartóul

rint a „Boldogságos Szűz Mária templomának ékességére a csiki klastromba és a felséges Istfinnek tiszteletére vette örökemlékezetre méltó Páter Miklós somlyai guardian és Casimirus Domokos custos provinciális.”

²¹ *Békefi Rémi*: A káptalani iskolák története Magyarországon. 36-114.

marhaszarvat használtak, melyet az íróasztalba erősítettek.²² A gyermekek az írás és olvasás után számolni tanultak, majd pedig a gregoriánéneket gyakorolták. A jó éneklésre nagyon kényesek voltak. Már a kezdőfokon ágy a káptalani iskolákban, mint a városi és falusi iskolákban is, igyekeztek elsajátítani a latin nyelvet, és pedig gyakorlatilag beszélgetések segítségével. Valószínű azonban, hogy az elemi iskolában anyanyelven tanultak, mert előkelő államférfiak sem tudtak latinul még a renaissance műveltség közepette sem, pld. Kont Miklós nádor 1360-ban, mikor Visegrád várában, a velencei követekkel tárgyaltak, csak Nagy Lajos király tolmácsolásában értette meg magát; Zápolyai István, Bécs kormányzója 1492 április 22-én csak tolmács útján válaszol a bécsi küldöttségnek, mivel nem tudott sem latinul, sem németül.²³

Az elemi tanulmányok után következett a hét szabad mesterség (septem artes liberales) tanítása. Az alsó fokon a trivium, melynek tárgyai: grammatica, rethorica, dialectica és felső fokon a quadrivium: aritmetica, musica, geometrica és asztronómia. A trivium tárgyai a nyelvészet és az ékesszólás, a helyes beszéd, a quadriviumé pedig a mennyiségtan és reáliák. Amazok feladata volt az alaki, emezeké a tárgyi képzés. Az *első* csoport a mai középfokú oktatásnak felel meg, míg a második csoport már a mai felső oktatás egyrészét is magába foglalta. Mind a hét tárgyat csak ritka helyen tanították, és aki erre vállalkozott, nyolc évig is ott maradt az iskola padjaiban.²⁴

Tankönyvül leginkább Aelius Donatusnak (IV. század) *Ars grammaticáját* használták, amely két részre oszlott: *Ars minor* és *Ars maior*, amelyet inkább a tanár használt segédkönyvül. Azonkívül különösen a nyelvtani és mondattani ismeretek elsajátítására használták Alexander de Villa Dei (Alexander Gallus) 1199-ben írt és 2645 leoninversbe foglalt nyelvtani szabályait.²⁵

²² *Békefi Rémi*: Káptalani iskolák története. 246.

²³ *Békefi Rémi*: U. o. 3 54.

²⁴ *Dr. Finaczy Ernő*: A középkori nevelés története. 50-127, 131.

²⁵ *Finaczy Ernő*: A középkor. 178-183.

A tanulók az iskola székhelyén szervezett internátusokban, egyesek épen a kanonokoknál laktak, mások pedig kint a városiban, vagy pedig vidékről jártak iskolába. Pld. Mihály fia, Eligius, csanádi tanuló a vidéken lakott s innen járt be a csanádi *káptalani iskolába, íjjal, nyíllal* felfegyverkezve.²⁸ Egyszer le is lőtt egy embert, amiért később Rómából kellett részére felmentést kérni, hogy pappá szentelhessek.

A szegény tanulók összekoldult alamizsnából éltek, ezt naponként szétosztották közöttük. 1453-ban Erdélyben is sokan vannak ilyen kolduló tanulók.²⁷

A vagyonos szülők gyermekei tandíjat (familiatio) fizettek pénzben vagy természetben, amely alól azonban a szegény tanulókat fel kellett menteni. A III. leteráni zsinat 1179-ben elrendelte, hogy a magister, vagyis a tanár jól el legyen látva s így a szegény tanulók is ingyen tanulhassanak.

Az Egyház a krisztusi alapelvekhez képest mindig felkarolta a szegénységet is. Fra Gentile, a szegény ferencesből lett bíboros, pápai követ elnöklésével 1308. nov. 27.-dec. 18. tartott pesti zsinat kimondja, hogy a székesegyházi iskolákban a klerikusokon kívül a *szegény* tanulókat is *fel kell* venni.²³ A szegénység felkarolásáról érdekes esetet *jegyzett iel* történelmünk.²⁹ 1262-ben Vánca István bibornok, volt esztergomi érsek saját unokaöccsével, a pozsonyi préposttal szemben Timotheus zalai főesperest nevezte ki zágrábi püspöknek, aki jobbágy szülők gyermeke volt. Emiatt a zágrábi káptalan, még IV. Orbán pápa akarata ellenére sem akarta elfogadni. Azt mondták, hogy sem IV. Béla király, sem ők nem akarják, hogy a »szolgaság fekélyében fetregő« ember kerüljön az ország egyik első egyházi méltóságába. Az ügy sokáig húzódott, míg azt a francia eredetű IV. Kelemen pápának τ 266. január 21-én a királyhoz intézett levele el nem intézte. Any-

²⁶ *Békefi Rémig*: Káptalani iskolák története. 277.

„Nota, tria genera mendicantium. Primi sunt mendicantes de domo ad domum et vocantur vulgariter dy hus petler, ut sunt scholares et viri religiosi.” Archiv für Siebenbürg. Landescunde B. XVII. 8.

²⁸ *Homan-Szekfü*: Magyar történet. 52.

²⁹ *Marczali Henrik*: Magyar nemzet története. II. 620

nyira érdekes a levél, hogy érdemes meghallgatni. A pápa írja: »A mindenségnek bölcs rendezője úgy akarta, hogy az emberek egyforma módon szaporodjanak, egyformán szülessenek, egy égboltozat fedje őket, egyformán örvendjenek az életnek. Úgy rendelte, hogy meztelenül lépjenek a világba, meztelenül hagyják el azt. Mindezekben nem tett különbséget a szabad és szolga, gazdag és szegény, király és plebejus között.« Inti a királyt, hogy emlékezzék meg a legfőbb királyról, aki asztaltársaiul, helyetteseiül s ami még több, birodalma örököseiül szegény halászokat választott. »Végre – szól a pápa – ha dicsőségedet nézed: mi becsület vár egy kiváló királyra, ha egy szegény ember ellen küzd? Száraz fűszálat tépsz, midőn hatalmat egy egyszerű emberen mutogatod. Tudjuk, hogy az oroszán nem küzd a férgekkel s sas nem támad verebekre. És Te, nagyságos fejedelem, mégis annyira fáradsz, hogy egy püspököt letaszíts. Amiket szemére hányasz, nem számíthatók ezek neki, mert nem önmagát teremtette, hanem őt az Isten; nem is választhatott magának nemes szülőket s így nem az ő bűne, hogy azok olyanok voltak, aminőket az Isten rendelt neki. Nem is mulaszthatjuk el, hogy fel ne öleljük a szegény ember ügyét, ki Istentől reánk van bízva.« Az apostoli szónak meg is volt a hatása, mert a szegény Timotheus, a jobbágyfiú, zágrábi püspök lett s utána is még sokan emelkedtek a legmagasabb méltóságokra az Egyház védőszárnyai alatt.

A káptalani iskola a püspöki székesegyház mellett, vagy pedig a káptalani székhelyeken alakult s mint láttuk, a lektor-kanonok igazgatása alatt állott, akit azonban sokhelyen »magister«-nek, vagy Gyulafehérváron 1496-1504. és időadatok szerint »rector sdholae«-nak is neveztek.³⁰ A »profesz-szor«, vagy mai elnevezéssel tanár név eredetileg azt illette, aki fogadalmat tett, tehát elsősorban szerzetesekre vonatkozott, de értelmezhetjük ezt a nevet úgy is, hogy valamely tudományágnak szakavatottja.

A gyulafehérvári káptalani iskoláról első írásos emlékünkhöz 1496-ból maradt fenn, de sokkal előbből ismerjük az iskola

³⁰ *Békefi Rémig: Az elemi oktatás története.* 240.

tanítóit. Éneklőkanonokok, amint következnek: Róbert 1213, Gergely 1265, Albert 1265-1269, Regulus 1268-79, Gergely 1287-1301, Tamás 1304-1313, Fülöp 1316, Xantos (Sanctus) 1318-1340, Mihály 1341-1352, Benedek 1353, Mihály 1355-1358, Salamon, másként Simon fia Miklós 1358 március 24-én kapja meg az *éneklőkanonokságot*, András 1360-1367, Antal 1369, Bertalan 1369, András 1370-1372, Máté fia Tamás 1373, Lussoetói János 1374 szept. 18. után i377> Benedek 1378-1379, Lőrinc fia László 1382-1394, Jakab 1395-1397, Monich (Mondoch, Munch) János 1394 febr. 14-én 1408, György 1409, János 1410-1415, Vajda Mihály 1416-1421, Márton 1423, Ródi György 1424-1477, Antal kánonjogdoktor 1448-1467, Bertalan 1470, Máté 1476, Gergely 1483-1486, Szebeni János a szabad mesterségek és a kánonjog doktora s püspöki helytartó 1490-1493, Megyericsey János 1498-1499, Modrusi (de Modurissia) Bertalan 1504-1509, Gergely 1511-1515. Vagy ezt, vagy pedig az 1483-1485 között élő Gergely éneklőkanonokot »Balenessy«nek hívták, Gyalui Dénes 1517-1520, Koppáni Gergely 1520-1532, János 1536-1539.

Sublector: Miklós, 1348 előtt.

Succentorok: János 1490, Pál 1499.³¹

Nem szabad azt gondolnunk, mint sokan hiszik, hogy a káptalan gazdag lett volna. Ellenkezőleg, a gyulafehérvári káptalan kezdettől fogva nagyon szegény volt, miért is Monozslói Péter püspök panaszkodik, hogy a kanonokok nem tudnak megélni s ezért nem végzik a köteles szolgálatot. IV. Sándor pápa 1257 május 22-én értesíti a püspököt, hogy az erdélyi egyház baján segíteni akar s ezért megengedi, hogy két egyházat vagy kápolnát, melyek a káptalanhoz tartoznak, a káptalan beleegyezésével a praebendákhoz csatolhasson. V. István király, tekintettel az erdélyi káptalan szegénységére, 1269 május i-én neki adományozza a tordai sóbányát, melyhez a királyi tisztviselőknek ezután semmi közük nem lesz és

³¹ *Békefi Rémi*: A káptalani iskolák története. 114-121.

egyben felmenti őket minden királyi adó alól.³² A székeskáptalan szegénységének következtében minden eszközt megragadott anyagi helyzetének javítására. Így a kiváltságokat élvező szászoktól is megkövetelte, hogy pontosan fizessék a census catedralicus-t, ami szomorú eseményekre vezetett. Monoszlói Péter erdélyi püspök a szembehelyezkedő Alárd vízaknai gerébet (főbíró) állítólag megölette. A szebeni szászok emiatt Alárd fiának, Gyánnak vezényelete alatt fegyvert ragadva, 1377 február 21-én – Reminiscere vasárnapján – megrohanták a gyulafehérvári székesegyházat és felgyújtották. A bent imádkozó 2000 hívő és négy kanonok elpusztultak, azonkívül számos főesperes és pap. A keresztek, kelyheket elrabolták, a káptalani levéltárt feldúlták és a kiváltságleveleket széttépték. Május havában a Budán összegyűlt főpapok egyházi átokkal sújtották ugyan a vakmerő tett elkövetőit, de ennél komolyabb következménye nem lett a dolognak. V. László király, 1278-ban kelt oklevélben kárpótlásul a káptalaninak adta azt a földet, amelyen németek laktak és megengedte, hogy a Maroson szállított kősó után szedendő vám a káptalant illesse.³³ Csaknem ugyanez történt 1508 februárjában is, mikor a szászsebesi dékánok papjai megjelentek a katedrálisban, hogy tiltakozzanak a szerintük törvénytelen census ellen, mikor is a kanonokoknak újból a sekrestyébe kellett menekülniök.

Az eddig napfényre került írásos adatok alapján, Békefi számítása szerint, egész Magyarországon 15 káptalani, 275 városi és falusi és 1 zsidó iskolát ismerünk, melyből Erdélyre 1 káptalani, 16 városi és 109 falusi iskola esik. Ezek a számok is azt bizonyítják, hogy Erdély műveltség szempontjából semmivel sem állott hátrább az ország többi részeinél, sőt sok tekintetben azokat felül is multa.

A káptalani és kolostori iskolák gondoskodtak az ifjúság közép- és felsőfokú oktatásáról, míg az elemi műveltséget a városi és falusi iskolák terjesztették. A városi iskolákat a

³² *Békefi Rémig*: A káptalani iskolák története. 24-25.

³³ *Jancsó Benedek*: Erdély története. 45.

szükséglet hozta létre. Amint a városok megalakultak, különösen az Anjou-korszakban, a gazdasági jólét fellendülése idejében, a városok külön iskolákat kezdtek szervezni, amelyekbe a céhekbe tömörült városi polgárság és iparosság adta a gyermekeit. Ezeknek a városi elemeknek más ismeretekre volt szüksége, mint a falusi gyermekeknek, akikből legtöbbször a papság egészült ki. De ezeknek a városi iskoláknak a vezetése is az egyház kezében maradt, épen úgy, mint faluhelyen, ahol minden megyés egyháznak volt iskolája. A városi iskolának igazgatása is a plébános kezében maradt, noha erre a polgárság is befolyást gyakorolhatott. Ilyen városi iskolákat ismerünk: Beszterce, Bélabánya, Brassó (3), Kisszeben, Erzsébetváros, Kolozsvár, Nagysink, Nagyszeben, Prázsmár, Régen, Szászsebes, Szászváros, Szelindek, Székelyudvarhely.³⁴

Falusi iskolákat találunk időrendi sorrendben a következő helyeken:

1. Berény, 2. Kásztó (Hunyad vm.) 1334, 3. Szászsebes (Szeben vm.) 1352, 4. Nagybánya (Szatmár vm.) 1387, 5. Brassó 1388 előtt, 6. Beszterce 1388 júl. 26-ika előtt, 7. Szelindek (Szeben vm.) 1394 előtt, 8. Nagyszeben XIV-ik század végén, 9. Teke (Kolozs vm.) 1403, 10. Kolozsvár 1405, 11. Kisselyk (Nagy-Küküllő vm.) 1414, 12. Hétur (Kis-Küküllő m.), 13. Hidvég (Háromszék vm.), 14. Veresmart (Brassó m.) 1429, 15. Nagysink (Nagy-Küküllő vm.) 1430, 16. Detreh (Torda-Aranyos vm.) 1453, 17. Dobra (Szatmár vm.) 1456 18. Prázsmár (Brassó vm.) 1456 körül, 19. Gyulafehér-ír (Alsó-Fehér vm.) 1457, 20. Szamosfalva (Kolozs vm.) 1466, 21. Torda (Torda-Aranyos vm.) 1469, 22. Toporcsa Szeben vm.) 1478, 23. Ardó és Ujhely (Ugocsa vm.) 1479, Ludais (Szeben vm.) 1480, 25. Régen (Maros-Torda vm.) 483, 26. Almás, 27. Romosz (Hunyad vm.) 28. Ápold, 28. Boldogváros, 30. Brulya, 31. Dános, 32. Felmér, 33. Garád, 14. Halmágy, 35. Hegen, 36. Holdvilág, 37. Homoród, 38. Jakabfalva, 39. Kaca, 40. Keresd, 41. Kőhalom, 42. Lemnek, 43. Magarc, 44. Mártonhegye, 45. Mese, 46. Miklóstelke, 47.

³⁴ *Békefi*: A népektatás története. 62.

Mirkvásár, 48. Morgonda, 49. Nagysáros, 50. Nagysink, 51. Nagyszöllős, Sz. Néthus, 53. Prépostfalva, 54. Réten, 55. Rozsonda, 56. Rudály, 57. Segesd, 58. Sövényesség, 59. Szászbuda, 60. Szászdálya, 61. Szászfejéregyháza, 62. Szászkézd, 63. Szászszentlászló, 64. Szászugra, 65. Szászhalom, 66. Szentágota, 67. Újváros, 68. Volkány, 69. Zsiberk (Nagy-Küküllő vm.), 70. Alcina, 71. Bendorf, 72. Doborka, 73. Felek, 74. Fenyőfalva, 75. Hermany, 76. Holcmány, 77. Kakasfalva, 78. Márpod, 79. Nagyapóid, 80. Omlás, 81. Péterfalva, 82. Selleniberg, 83. Szászorbó, 84. Szászüjfalu, 85. Szerdahely, 86. Ujegyháza, 87. Veresmart, 88. Vurpod (Szeben vm.), 89. Erked, 90. Homoródbene, 91. Homoróddaróc (Udvarhely vm.) 1488, 92. Tasnád (Szilágy vm.) 1494 augusztus 4-én István plébánoson kívül ott látjuk még István és László miséspapokat, Ferenc káplánt, Márton iskolamestert, Imre és Mihály tanulókat, továbbá Tamás íródeákot, 93. Székely vásárhely (Torda-Maros vm.) 1495, 94. Szentmárton 1503, 95. Borbánd (Alsó-Fehér vm.) 1506, 96. Botfalu, 97. Feketehalam, 98. Földvár, 99. Hőltövény, 100. Keresztényfalu, 101. Rozsnyó, 102. Szászhermány, 103. Százmagyarós, 104. Vidonbák, 105. Volkány (Brassó vm.) 1510, 106. Bázna, 107. Bogács, 108. Kőrös, 109. Vök (Kis-Küküllő vm.), 110. Baráthely, in. Baromlak, 112. Búzd, 113. Ecel, 114. Egerbegy, 115. Kiskapus, 116. Sály, 117. Szászszentivány (Nagy-Küküllő vm.) 15, 16, 118. Szászváros 1522, 119. Berethalom (Nagy-Küküllő vm.), 120. Hunyad 1526, 121. Szatmár 1528, 122. Szentimre (Alsó-Fehér vm.) is29, 123. Alsótorja 1536, 124. Bodok (Háromszék vm.) 1540, 125. Hídvég, 126. Zsombor (Udvarhely vm.) 1488.

Ezekből az adatokból meg lehet állapítani, hogy Erdély területén a városi és falusi iskolák elég sűrűn fordultak elő. Minden megyés egyházközségnek volt iskolája is, hol a nép gyermekei elsajátították a korszerű műveltséget. Különösen fel-tűnő, hogy milyen sok írásos adat van a szászok földjéről.³⁵

³⁵ A medgyesi székben Sályán 61, Kiskapuson 30, Egerbegyen 46, Baromlakán 120, Erzsébetvároson 73, Bázsnán 88, Völczön 68, Bogácsan

Emellett a Székelyföldön is számos iskola működött, amire bizonyíték a következő eset: a székelyek között némely miséspap, hogy magának pénzt szerezhessen és másokat ezáltal győttörhessen, a püspök helytartójától olyan idézőlevelet szerzett, melyeken a név helye kitöltetlen maradt. Az üres helyre aztán annak a nevét írta be, akiét akarta. Ebből sok visszavétel származott, miért is a székely nemzet Miklós erdélyi püspökhöz fordult panaszával, aki 1503 szept. 15-én intézte el az ügyet, elrendelvé, hogy helytartója nem adhat többé ki idézőlevelet, csak abban az esetben, ha tizedről, a plébános vagy iskolamester fizetéséről van szó.³⁶ Ez azt bizonyítja, hogy az iskolamester a plébános mellett fontos szerepet játszik az egyházközség életében.

A hívek meg is követelik, hogy a pap ne egyedül végezze az egyházi teendőket, hanem tartson magánál – legtöbbször asztalánál – sciholarisokat, vagy klerikusokat, akik neki segédkezzenek az isteni tiszteletek végzésénél, a temetéseknél és az iskolában is. Érdekes erre az egeresi plébános esete, aki 1444-ben híveivel egyezséget kötött a következő feltételekkel: a plébános és minden hivatalbeli utódja káplánt és iskolásokat (scholares), vagyis klerikusokat fog tartani, akik vásár- és ünnepnapokon, halottak napján a misét éneklük, továbbá a vecsernyét és a halotti szertartásokat az ő közreműködésével végzik.³⁷ A XV. században Erdély egyes helyein a hívek az iskolamester választásánál kezdték mellőzni a plébános hozzájárulását. Ez különösen városi helyeken fordult elő. A püspök azonban rendet csinált. Lépes György erdélyi püspök 1438 április 19-én a besztercei és királyi espereseknek és plébánosoknak meghagyja, hogy ne tőrjék ezt a mellőzést s az így megválasztott mestert vagy harangozót kiközösítéssel fenyegeti meg 3 márka büntetés terhe alatt.³⁸ A székelyföldi egyházközségek fennmaradt constitúciói szerint a

ni, Baráthelyen 102, Eczelen 148 lakosra esik egy iskolamester. *Békefi*: Népoktatás. 11-23.

³⁶ Székely Okl. III. 155.

³⁷ *Békefi*: A népoktatás története. 269.

³⁸ *Békefi* o. u. 25.

papot, mestert, deákot, harangozót az egyházközség tagjai választják. A mesteri állás betöltése meghívás folytán is történhetett, pl. a brassóiak 1532-ben Viaszgyártó Györgyöt Ecelre és Segesvárra küldik, hogy fogadjon fel iskolamestert.³⁹

Az iskolaügy megbecsülését és fontosságát mutatja az a gondosság, mellyel e korban a tanszemélyzet megélhetéséről gondoskodtak. Előbbiekben láttuk, hogy a közép- és felsőoktatás ügyét vezető székeskáptalan szegényes anyagi helyzetben volt, de azt is láttuk, hogy a megyéspüspök minden eszközt megragadott, hogy a tanítást végző s a keresztény kultúra terjesztésében buzgólkodó kanonokok és mesterek megélhetését biztosítsa. Sok adatunk van arról, hogyan fizették az iskolás kanonokot s általában azokat, akik tanítással foglalkoztak s akik a következő nevek alatt fordulnak elő: magister scholae, ludimagister, rector, cantor, informátor, moderator, pedagógus, deák, organista.⁴⁰

A zágrábi statútum szerint a magister a tanulóktól követelhet karácsonyra egy kappant és 4 rendes kenyeret, húsvétra a 4 kenyéren kívül még egy sajtot és 20 tojást, Szent István-napra a 4 kenyérhez 1 csirkét, más egyebet azonban semmi szín alatt. A gyulafehérvári káptalan statútumai is különleges javadalmazást biztosítanak a lektorkanonoknak. 1496-ban az iskolamester is részesül a tizedből. 1504-ben azt olvassuk, hogy a séesi szék tizedeiből Kis- és Nagy-Csergőd (Alsó-Fehér), Keresztényfalva (Brassó) és Rosszcsúr (Malum Piraedium) az iskolamesteré. Neki jövedelmez Hátszeg és Várhely is. 1504 szeptember 4-én osztzkodnak a méheken, a prépostnak, éneklőkanonoknak, örkanonoknak, dékánknak és iskolamesternek ezekből is jut. A káptalani birtokok bortizedét 1504 szeptember 16-án osztják el. Az iskolamester Csergődön egy akót külön kap. Zagor (Kisküküllő) 1513-ban az iskolamesternek jövedelmez. Vidrászeg és Kerellő szinten az övé.⁴¹

³⁹ *Békefi* u. o. 29.

⁴⁰ Várad tizedjegyzék 114. „Item Magister Sanctus Cantor ex archidiaconatu Doboka solvit unam marcā et fertonem argenti.”

⁴¹ *Békefi*: Káptalani iskolák története. 114-115.

A városi és falusi iskolákban tanító személyzet részint készpénzben, részint természetbeni kapta meg járandóságait. Természetes, hogy a városi iskolamesterek több fizetést kaptak, mint a falusiak. 1520-29-ben Brassóban a Szűz Mária templom melletti iskolamester készpénzfizetése 80 frt, ugyanennyi 1537-beni Besztercén is. 1397-ben a medgyesi káptalan kimondja, hogy a pénzbeli jövedelem egyharmada a plébánosé, kétharmadán pedig a káplánok és az iskolamester egyformán osztozkodnak.⁴²

A tanszemélyzet műveltségét részint belföldön, részint külföldön szerezte meg. Legtöbb falusi helyen a megyéspap maga mellé vette a tehetségesebb gyermekeket s ő maga tanította okét, hogy azután a templomban és az iskolában is alkalmazhassa. Előfordult azonban, hogy a falusi vagy a városi iskolamester is külföldön tanult, vagy éppen egyetemet végzett egyén, baccalaureus volt. Pl. 1532-ben a szászvárosi iskolamester.⁴³ Legtöbben azonban képesítésüket a székesegyházi vagy kolostori iskolákban szereztek meg. A különböző szerzetesrendek utánpótlása a kolostori iskolákban történt.⁴⁴

Az egyház tehát gondoskodott arról, hogy az ifjúság tudományszomját a hazai különböző fokú iskolákban kielégíthesse. Sokan akadtak azonban olyanok, kiket ez a tudományszomj távolabbi forrásokhoz is elvezetett. A stúdium generale, az egyetem varázsa megfogta sokaknak a lelkét és a hazai földről elvitte őket külföldre is. Itthon az országban híres iskola volt az Árpádkor elején a veszprémi káptalani főiskola, amelyben egyszerre 15 tudor adta elő a különböző ismereteket s amely iskola gazdag könyvtárral is dicsekedhetett;

⁴² *Békefi: Népoktatás története.* 62.

Brassóban egy forint 1520-ban 50 oszpora volt. Ebben az időben 6 oszporáért adtak egy bárányt, 3 oszporáért egy köből zabot, 1 oszporáért egy pint sört, 2 oszporáért egy pint bort. Tehát a brassói iskolamester egy évben vehetett magának fizetéséből 666 bárányt, vagy 1312 köből zabot, vagy 2000 pint bort, vagy 4000 pint sört.

⁴³ *Békefi: Népoktatás története Magyarországon.* 270.

⁴⁴ Az erdélyi domokosrendiek 1525-1529. között összeirt jegyzékében több kántort és orgonistát találunk névleg felsorolva. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. V. 1861. 1-40.

1275-ben épen az ország nádora, Csák Péter dulta fel ezt az egyetemet és égette fel a magyar egyház szemefényét és büszkeségét, a híres könyvtárat és levéltárat, mivel Veszprém, püspöki székén véletlenül épen egy Kőszegi ült, amely család politikai ellenfele volt a nádornak.⁴⁵

Nagy Lajos előbb Pécssett 1367-ben, majd 1389-ben Óbudán szervezett egyetemet, amelyen sok erdélyi ifjú is megfordult. Egy századdal később Mátyás király 1467-ben Pozsonyban alapította meg az Academia Istropolitana-t, melynek kancellárja Vitéz János, a nagy humanista érsek és egyik tanára', a híres matematikus, Regiomontanius volt. Ez az egyetem csak egy évtizedig állott fenn s azután mintegy ennek helyettesítésére szervezte meg Celtes Konrád 1497-beni a Sodalitas Litteraria Danubiana-t, amely a bekövetkezett mostoha politikai és gazdasági viszonyok között csak kevés ideig fejthetett ki virágzó működést

Sok magyar ifjú járt a nevesebb külföldi egyetemeken is. Így a XII. század elején (1170. III. Sándor) a párisi egyetemen tanult P. mester, aki talán épen Adorján erdélyi püspökkel azonos s mint Béla király (1204) névtelen jegyzője (Anonymus), megírta az első magyar történelmet »Gesta Hungarorum« címen. Parisban tanult ebben az időben egy Bethlehem nevű erdélyi ifjú is.⁴⁶ Az olaszországi egyetemiemen, különösen Páduában, Bolognában és Ferrarában fordultak meg magyarok. A páduai egyetemen 1285-ben magyar tanár is előadott. Itt tanult Vingárti Geréb László (1476-1501) és Kisvárdai Várdai Ferenc (1514-1524), mindkettő erdélyi püspök, míg Alfredus Volfardus erdélyi apostoli protonotárius a püspök költségén a bolognai egyetemet látogatta.⁴⁷ A közelebb fekvő prágai egyetemen (1347), Krakóban (1364) és Bécsben (1367) a magyar ifjak sokasága található; 1365-1450 között a bécsi egyetemen 77 brassói és 62 kolozsvári ifjat találunk. A krakkói egyetemen 1490-1526 között 650 magyar, a bécsi egyetemen pedig 700 magyar ifjú tanul és az is meg van állapítva,

⁴³ *Homan-Szekfü*: Magyar történet I. 594.

⁴⁶ *Dr. Erdélyi László*: Árpádkor. Budapest. 1922. 264.

⁴⁷ *Dr. Finácz Ernő*: Renaissancekori nevelés története. 82-89.

hogy itt az összes tanulók 15 %-a magyar volt, akik külön ifjúsági egyesületbe tömörültek, mint »natio hungarica.« Értethető tehát, ha Guarino de Vérone ferrarai tanár 1475-ben Ernest Zsigmond pécsi püspökhöz írt levelében ezt mondja: »A ti pannóniai nemzetségeteknek igen nagyon le van kötelezve ez a mi Ferrarink, mely mintegy 40 éve (1435 óta) a közületek való legnemesebb ifjakat oktatni meg nem szűnik, mivel semmiféle más nemzet nem hozott nekünk több megbecsülést és hasznot és sehonnan nem jutott kezeinkhez több tüzes arany, mint áldott Magyarországból.«⁴⁸

Az egyház nem hanyagolta el a leánynevelést sem. Arra törekedett, hogy kifejlessze és megteremtse a katolikus nőnek hármastípust: a vallásos, házias és művelt nőt. Ebben a korszakban híres volt a veszprémi apácázárda iskolája, hová a legelőkelőbb magyarok leánygyermekai gyűltek össze az igazi keresztény erkölcs és műveltség elsajátítására. Gyakran megjelent körükben a szent király neje, Gizella királyné is, és *jelenlétével* buzdította a leányokat, hogy szorgalmas kezekkel készítsék, varrják és hímezzék az épülő tiemplomok részére a felszereléseket, az oltárterítőket és miseruhákat. Vagy ott látjuk a Nyulakszigetén, árnyas fák tövében meghúzódó zárdát, melynek lakói között van az alázatos, zsolozsmázó és szorgalmas kezű királyleány, boldog Margit is.

Csaknem minden városban, ahol a domonkosok, ferencesek és ciszterciták férfizárdája megalakult, a szomszédságban megtaláljuk a rokoneredetű női zárdákat is, melyeknek lakóit sestráknak hívták. Azokat, akik még nem tették le az ünnepeyes fogadalmat s így a világban is megfordulhatnak, begisáknak nevezték.⁴⁹ A ferences szabályokat követő apácákat alapítójukról, Szent Kláráról, klarissáknak hívták. Ilyen zárdában dolgozott és írt a tudós Ráskai Lea domokosrendű apáca is, aki klasszikusan tudott latinul és 1510-1520 között megírta az első magyar legendát Margitról s azonkívül még négy magyar nyelvű kódexet.

⁴⁸ U. o. 58.

⁴⁹ Erdélyi László: I. m. 257

A falusi leánygyermek leg több helyen az osztatlan plébániai iskolákban tanultak.

Ezek az apácakolostorok nemcsak a magábaszálló imádságnak voltak a helyei, hanem úrileányok nevelésével is foglalkoztak. Ilyen apácázárda volt Kolozsvárt a Farkas-utcában, Gyulafehérvárt, Besztercén és Brassóban.⁵⁰ A leánynevelésen kívül az apácák foglalkoztak az elhagyottak és betegek ápolásával, gondozásával is. Szatmáron, Nagybányán, Gyulafehérvárt, Nagyszebenben és Brassóban találunk ispotályokat.⁵¹

A kolozsvári Szent Erzsébet kórházat II. Endrének második feleségétől, Beátrixtól született Erzsébet nevű leánya alapította 1206-1231 között. Ide tett nagy alapítványt IV. László özvegye, Erzsébet királyné is 1290-40-en. Nagy Lajos felesége, Erzsébet királyné ugyancsak ennek a kórháznak adományozta 1366-ban a Szamoson most is járó, de másnak örülő malmot.⁵²

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy a vázolt iskolai rendszer megfelelt az idők szükségleteinek. Ha nem *is* volt *általános*, mindenkire kiterjedő érvényű, de mégis elég átfogó volt, mert kiterjesztette a keresztény tudás és műveltség áldásait a városokra és falvakra, gazdagokra és szegényekre, nemesekre és jobbágyokra, férfiakra és nőkre egyaránt.

A napvilágra került okmányok elsárgult lapjai, tűzből és vízből átmentett családi levelesládák néhány adata, peres iratok és számadó-könyvek számsorai, a sorok és számok közé sokszor akaratlanul becsúszott néhány megjegyzés, nem utolsó helyen a múltba omlott századok dicsőséges történetének tényei bizonyítják, hogy e földön kemény harcos nép lakott, amely nemcsak kardjában bízott és vitézkedett, hanem eszére 19 kiváló volt és emellett nagyon fogékony minden szellemi dolog iránt, amint ezt a külföldiek is elismerték. Ennek a nép-

⁵⁰ Dr. Karácsonyi János i. m. 34.

⁵¹ U. o.

⁵² Winkler Ferenc kézirata az Egyházmegyei Tanácsnál. Kormányi rendelések gyűjteménye, 151. – Jakab Elek: Kolozsvár története, Buda, 1870. I. 303-309.

nek egyetlen családja hét szentet adott az egyháznak, amint következnek: István, Imre, László, Erzsébet, Kinga, Jolánta, Margit, csupa nemes vér, mind aranyhajtás Árpád gazdag törzsökéről. Megható, hogy mennyire megkapja ennek a népnek a lelke az idegenből jött jámbor, szent és tudós püspököt, Gellértet, aki echós szekerevel Marosvárról, püspöki székhelyéről a főváros felé utaztában megállott éjszakázásra egy alföldi tanyán. Mikor éjjel meghallotta, hogy megszólal a magyar lélek az egyszerű szolgálóleány szépséges énekében, nem tudja elrejteni meghatottságát, hanem azt kérdezi: »Halled-e, Walter mester, a magyarok színpóniáját? Boldog, aki nehéz munka közben is ily szépen tud énekelni.« Nem is tudott Gellért egész éjjel aludni és reggel szép ajándékot küldött a kézimalmát hajtó énekes magyar leánynak. Máskor meg, egészen tömegesen, egyszerre harmincan is jönnek a püspökhöz Marosvárra, férfiak és asszonyok, ajándékokat hozniak neki, lovakat és marhákat. Az asszonyok arany ékszereiket és gyűrűiket is odaadják, s kérik, hogy vegye be fiaikat az ő iskolájába, képezze ki őket papokká, hogy legyenek a harcospapoknak szent gyermekei. Nagyon örült ennek a jó Gellért püspök, mivelhogy ezek magyarok voltak s tudta, hogy ezeknek a szavát inkább meghallgatja és megfogadja a most keresztvíz alá állított magyar nép, mint az idegenekét.⁵³

Nem csoda, ha ilyen körülmények között a magyarok földje csakhamar Isten veteményes kertje lett. »A népek története – írja egy Spittler nevű német történetíró – kevés példát mutat olyan megnemesülésre, minő a magyaroké a kereszténység felvétele után.«⁵⁴ A fény és megnemesülés az ország nyugatáról jött kelet felé s itt, a nagy hegyek és mély völgyek ölében otthonra talált s jól megállapodhatott. Szent királyok mutatták az irányt, tanult püspökök, papok és szerzetesek, a világiakkal versenyre kelve, terjesztették a művelődés áldásait. Az az iskolai rendszer, amely III. Béla jegyzőjét adta, aki talán éppen Adorján erdélyi püspök; Tótsolymosi Apród

⁵³ Gellért legenda. II. 36.

⁵⁴ *Jancsó Benedek*: Erdély története. 106.

János küküllői főesperest, Nagy Lajos király tanácsosát és életrajzíróját; Várdai Ferenc püspököt, aki Gyulaféheváron maga köré tudós társaságot gyűjtött; Mátyás királyt, aki nemcsak politikai hatalma, de tudása és szellemi fölénye által is hatalmas nagy egyéniség, aki 1440. február 23-án, itt Kolozsvárt, az Óvárban, Kolb István házában született, akit édesanyja kézenfogva az óvári iskolába vezetett a betűvetés és olvasás megtanulására;⁵⁵ a kolozsvári Sylvester Jánost, aki mint csanádi választott püspök, a tridenti zsinaton tűnt ki tudományával és szónoki képességével; Erdélyi Pétert (Petrus de Dacia), ki a XIV. században híres bölcsező és csillagász, a kolozsvári Csuda Miklóst (Nicolaus de Mirabilibus), aki 1493 körül jeleskedett külföldön a bölcsezet és hittudományi dolgokban,⁵⁶ – az az iskolai rendszer, mely ilyen kiváló embereket adott nemzetének, megbírja késő unokák legszigorúbb bírálatát is. Erdély valóban a kat. hitvallásos iskolázásnak bőtermésű, klasszikus földje volt.

II.

A hitújítástól 1918-ig.

A harcos ozmánli törököknek 1352-ben Európában való megjelenése már előre új világ, új korszak kezdetét jelentette a magyarság számára. Az olyan hatalmas fejedelmek, mint Nagy Lajos, Hunyadi János a kormányzó és dicsőséges fia, Mátyás király, még ellent tudnak állani a feltörő törököknek, sőt meg tudják torolni az országba történt beütéseket is. Így 1377-ben, 1421-ben, 1442-ben, amikor március 18-án Lépes György erdélyi püspök is hősi halált hal a török elleni szentimrei csatában, vagy Mátyás Sabácnál 1476. február 15. Azután a következő három évtized alatt bekövetkezett a királyi hatalom hanyatlása, az ország anyagi helyzetének leromlása, a katonai szervezet bomlása, a főpapok, főurak és köznemesség között dúló állandó versengés, mind-

⁵⁵ *Lányi-Knaus*: Egyháztörténet. I. 535. Heltai krónikája 14. – Jakab Elek: Kolozsvár története. I. 543-460. – Kelemen Lajos történettudósunk szerint Mátyás király szülőháza Kolb István vejéé, Méhfi Jakabé volt

⁵⁶ *Benkő József*: Transsylvania, Claudiopoli, I. 533-535.

megannyi fenyegető jele az elkövetkezendő pusztulásnak. Ezeknek a főbenjáró bűnöknek árnyékától kísért magyar király, a vagyon és hatalomvágyó főurak, főpapok, nemesség és parasztság soraiból összetevődött magyar sereg 1526. aug. 29-én, a mohácsi síkon halomra hullott a török ágyuk tüzeiben és a janicsárok kardcsapásai alatt. Ezzel a magyar politikai és katonai hatalom széthullott a mohácsi síkon. Fokozta a nemzeti szerencsétlenséget, hogy részben éppen a politikai erőtényezők elsorvasztása következtében, a nemzeti lélekben is meghasonlás és válság következett be. A kettős királyválasztás a politikai megosztást, a reformáció elterjedése pedig a lelki egység megbomlását eredményezte.

1524-ben a pesti országgyűlésről a nemesség egy küldöttsége jelent meg a király előtt azzal a kéréssel, hogy bocsássa el Mária királyné környezetét, mert annak tagjai Luther tanítását követik, s mert különben »ők azt, aki a katolikus hit és a pápa ellen merészel valamit beszélni, akár öfelségéik jelenlétében is, darabokra vágják.«⁵⁷

Dehát meg lehet-e állítani az áradást, amely keresztül-törte már a partokat?

Hasonlóan lepett el mindent és borított el a hitújítás áradata is. Erdélyben a szászok földjén terjedt el legelőbb Luther Márton tanítása. Honterus János brassói iskolamester féktelen izgatása következtében már 1542-ben kezdték bevezetni mindenütt a szász egyházközségekbe a német nyelvű istentiszteletet és a két szín alatti áldozást. Honterus könyvében, a »Formula reformationis ecclesiae«-ben vannak lefektetve azok a hitelvek, amelyek alapján 1543. november 28-án a szászok elszakadtak a katolikus egyháztól s megalkották az ő külön evangélikus egyházukat.⁵⁸ A következő években elűzték Medgyesről a ferencrendieket, s 1545-ben Segesvárról a dominikánusokat is.

A magyarok között Kálvin János tanítása terjedt el és honosodott meg mindenfelé. János király Martinuzzi társaságában 1538-bar személyesen hallgatta meg azt a hitvitát

⁵⁷ Jancsó: Erdély története. 107.

⁵⁸ Gyárfás: Az erdélyi szászok és a katolicizmus. 208-209.

amelyet a váradai Szántai István mester vívott a katolikus hitűdősökkel Segesváron. Ennek a vitának az lett a vége, hogy Szántai nem érezte magát legyőzve, míg a katolikus álláspontot képviselő Kálmáncsehi Márton kanonok, aki egyben a gyulafehérvári káptalani iskola rektora is volt, hitében megrendülve hagyta el a vitatkozás színhelyét. Később a kálvinizmusnak lett buzgó apostola. Hozzá csatlakoztak a kolozsvári plébános és számos vidéki pap is. 1542 április 8-án meghalt Statileo János erdélyi püspök s az ország rendjei kapva kaptak az alkalmon, lefoglalták a püspöki palotát és jövedelmeket Izabella királyné és fia, János Zsigmond javára. Most már az események gyorsan követték egymást. 1541 aug. 29-én a török bevonult Budára, s így Erdély most már kénytelen volt hazát és házat adni a névleges királynak, aki mégis az ő vezére volt. A király kincstartója, a lángeszű Martinuzzi Fr. György nagyváradai püspök és bíboros, csak lassítani tudta a reformáció tüzeinek terjedését, de 1551. december 17-én bekövetkezett meggyilkolása után már semmi fékező erő nem maradt fenn. A szerzeteseket mindenünnen elűzték, templomait, kolostoraikat, iskoláikat lefoglalták, 1554-ben meggyilkolták Medgyesi Ferenc dobokai főesperes, püspöki helytartót is, kolozsmonostori apátságában. A rendek 1556 november 26-án a kolozsvári országgyűlésen csak a megtörtént dolgokat szentesítették, amikor kimondták a katolikus egyházi javak elvételeit (secularizatio), a püspökség, káptalan, prépostságok, kolostorok és más intézetek javainak elkobzását. Bornemissza Pál püspököt arra kényszerítették, hogy 1556 apr. 12-én, elhagyja az országot.⁵⁹

Az 1557 június 1-14. napjain tartott tordai országgyűlés kimondta ugyan, hogy mindenki azt a vallást követi, amelyiket akarja, de ez valóságban csak elvi megállapítás volt. Gyakorlatban folyt a katolikusok üldözése. Mikor az ifjú fejedelem udvari orvosának hatása alatt 1563-ban maga is elhagyta a katolikus vallást, minden gátlás megszűnt. A reformáltak 1565 május 1-én a gyulafehérvári káptalan tagjait s más ka-

⁵⁹Bochkor Mihály: Az erdélyi katolikus autonómia. 52.

tolikus papokat a városból kikergették, a székesegyházat lefoglalták, ahonnan előbb az oltárokat és szentképeket ki dobálták.

Mikor 15 71 -ben meghalt II. János király és megalakult az önálló erdélyi *fejedelemség*, *mir* megvolt szervezve és törvényesítve az új erdélyi hatalom rendszere: a három nemzet uniója és a négy bevett vallás, amint azt később az Aprobatae Constitution's I. cikk 2. §-a kodifikálta.⁶⁰ Csak néhány főúri család maradt meg ősi hitében: Báthory, Toldy, Keresztúry, Szilvásy, Telegdy, Mikes, Haller, továbbá a székelyföld hegyei között lakó székelység egy része. Ezekre nézve az 1591 november i-én a gyulafehérvári országgyűlés kivételt is tett és részükre ténylegesen is biztosította a vallás szabad gyakorlatát, mondván: »A csíki klastrom s több csíki községek, honét ezideig is semminemű időben a római professzió nem tollálatott az odabéli atyánkfiaiinak és constientiajuknak adquieskálására, maradjanak ezen állapotban, az miként ekké dig voltának.«⁶¹ Ezekhez a kemény határozatokhoz járultak később az 1588-iki, 1607-iki, 1610-iki törvények, melyek a jezsuitáknak, illetve a kat. papoknak, az országból való kiutasítását foglalták magukban. 1610-ben Besztercén a Báthory Gábor alatt tartott országgyűlés törvénybe iktatta, hogy »a pápás papoknak pedig püspökük ne legyen.« Ezeknek a rendelkezéseknek következtében a katolikus vallás gyökerében sorvadt, ötszázados munkájának gyümölcse ment veszendőbe. Csak az 1659-ben Marosvásárhelyen tartott országgyűlés látta be annak szükségét, hogy »a katolikus renden lévő becsületes atyafiak religiojukban való bántódása orvosoltassék.«⁶²

Possevino Antal, a híres XVI. századi jezsuita diplomata Lengyelországból jövet, 1583. márciusában⁶³ hosszabb időt töltött Erdélyben. Megfordult Kolozsváron és a Székelyföldön

⁶⁰ Corpus Iuris Hungarici, Erdélyi törvények. 10.

⁶¹ *Bochkor* id. m. 72.

⁶² *Veszély Károly*: Az erd. róm. kat. püspökség autonómiája, Gyulafehérvár. 1930. előszó. V.

⁶³ *Dr. Veress Endre*: Antonio Possevino S. J. Transilvania, Bpest. 1913. Fontes Rerum Transsylvanicarum. III. 61-60.

is. Jelentésében mondja, hogy az egész Székelyföldön mind össze 24 katolikus papot talált, közülök Csík-, Gyergyó-, Ká szonszéken 15, Háromszék megyében (Kezdi- és Orbai széken 9 papot. Az ország más részeiben már nem volt katolikus pap és a hívők száma is szerfölött megcsappant. Jelentő a katolicizmus szomorú helyzetére, hogy pl. Kolozsváron 1579-ben nem volt több, mint 3-500 katolikus hívő, akiknek egy asztalosmester szokta felolvasni az evangéliumot.⁶⁴

Pusztulás és pusztaság mindenfelé. Nem volt pásztor, szétszéledt a nyáj. Nem volt tanító s így a templomok szószékei, az iskolák padjai és asztalai üresen maradtak. Várni lehetett, hogy végleg vége lesz a katolicizmusnak azon a földön, amelyen félezred évnél tovább végezte tisztas munkáját, őrizvén a lelkek művelését és üdvösségét.

A jezsuiták betelepítése azonban megmutatta, hogy még lappang élet a romok alatt, s megvan a lehetősége annak, hogy erős hittel a halottat is fel lehet támasztani. Ezt tették a jezsuiták.

Leleszi János jezsuita atya tanácsára u. i. Báthory István erdélyi fejedelem, aki egyben lengyel király is volt, 1579 október i-én az elesett katolicizmus fölsegítésére Wangrovitius Jakab és Odelschalchi Alajos vezetésével, tíz lengyel jezsuitát küldött be Kolozsvárra és Gyulafehérvárra. Kolozsvárt egyelőre az üresen álló kolozsmonostori volt bencés apátságot jelölte ki részükre, hogy ott iskolát nyissanak és tanítsanak. Az iskola gyorsan megtelt növendékekkel. Egyidejűleg Gyulafehérvárt is megnyílt az iskola a volt domonkosok rendházában. Egy év múlva Monostorról áthozták az iskolát a belvárosba, hol a fejedelem a Farkas-utcai *volt* ferences zárdát és templomot adta át nekik és a vele szemben fekvő klarisszazárdát, ahol csak egyetlen vak apáca lakott. Itt szervezték meg elemi- és középiskolájukat, 1586-ban megnyílt a filozófiai és teológiai fakultás is.⁶⁵

⁶³ *Bitay* i. m. 43.

⁶⁴ *Dr. Biró Vencel: Bethlen Gábor és az erd. katolicizmus.* 5.

⁶⁵ *Dr. Biró Vencel: A római katolikusok helyzete és hitélete Erdélyben.* Kolozsvár. 1914. 10.

A fejedelem gondoskodott a jezsuiták és az iskola anyagi ellátásáról, amennyiben 1581 május 12-én Vlnában kelt oklevelével fenntartásukra adományozta a saját pénztárából losonci Bánffy Farkastól és Kendy Sándortól visszaváltott 3 falut a régi apátság birtokából, – Kajántó, Tiborc és Bogártelke, – melyekhez járult még Bács és Jegenyé is.⁶⁶ XIII. Gergely pápa jóváhagyta az alapítást és maga is évi 1000 arany forinttal járult hozzá az intézet fenntartásához. A fejedelem szintén évi 1000 forintot rendelt a szász papoktól neki járó tized jövedelméből is 1583 febr. 13-án kelt rendeletével, de azzal a feltétellel, hogy a nemesi konviktus (convictus nobilium) mellett a szegény tanulók részére is internátust állítsanak fel. így alakult meg a Seminarium Sancti Josephi.⁶⁷ A jezsuitaatyák szakszerű és lelkes tanítási módszere tömegesen vonzotta az ifjakat az iskolába, még a protestáns papok és a görög-keletiek is idehozták tanulni gyermekeiket. A rendet nagy csapás érte 1586-ban, mikor az Erdélyben működő 38 atyából és tanítóból 23-at (Kolozsvárt 18, Gyulafehérvárt 5) a pestis elragadott. A pestisnél is nagyobb csapás szakadt azonban rájuk, mikor Kristóf fejedelem halála után, akire Báthory István 1586-ban végrendeleti leg rábizta a jezsuitákat⁶⁸, az ifjú új fejedelemtől, Zsigmondtól kieszközölték a rendek 1588 december 11-én a megyesi országgyűlésen, hogy a jezsuiták az országból kitiltassanak, meghagyva nekik, hogy 25 nap alatt távozzanak Erdély földjéről. A katolikus Státus követői: Jósika István, Keresztúry Kristóf, Daróczy Ferenc, Kornis Zsigmond és Szilvássy Boldizsár írásban is tiltakoztak a kitiltás ellen és tiltakozásukat január 20-án a fejedelem elé terjesztették, de az semmit sem használt. Báthory Zsigmond

⁶⁶ Veress Endre: Fontes Rerum Transsylvanicarum. Budapest, 1911. I. 127-132.

⁶⁷ Benkő: I. m. 246.

⁶⁸ Báthory végrendeletében írta: Ad Te Nepos Carissime, Sigismunde Batori, redeo Tibi inprimis collegium Claudiopolitanum et Albense fēgo et commito quae collegia Pater tuus et ego fundavimus, propnis ex facultatibus nostris sine cuiusdam iniuria. Quae ita tuearis ac defendas quatenus animae tuae Patriaeque cui praees salus Tibi curae est. Benkő: i. m. 246.

fejedelem e tettet megbánta és 1595-ben országgyűlési végzés alapján Kolozsvárra és Fehérvárra megint visszaengedte a jezsuitákat. Visszakapták elvett birtokaikat, s iskoláikat újból megnyithatták. De a rendek a kitiltást 1607-ben és 1610-ben megújították. Bethlen Gábortól kezdve jobb idők következtek be. Az 1615-iki országgyűlés ugyanis a kolozsmonostori templomot a katolikusoknak visszaadta, ahová a fejedelem jezsuitákat engedett be. Ugyanitt iskolát is nyitottak, hasonlóképp történt Fehérvárt is. 1653-ban az akkor készült Törvénykönyv (Approbatæ Constitutiones) a jezsuiták kiutasítását megismételte, de világi papi ruhában való további működésüket elnézték. Igazi nyugodt munkát csak 1690 óta, a leopoldi diploma kibocsátása után folytathattak, s ez a munka valóban eredményes volt, mint később látni fogjuk.

A hős spanyol lovagtól, Loyola Ignácól 1534-ben alapított, s III. Pál pápától 1540. szeptember 27-éru elismert jezsuitarend azt a célt tűzte maga elé, hogy *minden ténykedésben Isten nagyobb dicsőségét keresi, s helyreállítja a földön a Krisztusban való hitet*, amely az Egyházban lábrakapott hibák és visszaélések miatt sokaknak lelkében már megingott. Nem évtizedekre szóló, hanem az idők meszeségébe tekintő program, volt ez, melynek megvalósításán évszázadokon keresztül a nemzedékek hosszú sorának kellett munkálkodnia – írja Fináczy Ernő. Ezért vált szükségessé egy soha sem szünetelő állandó szervezet megalkotása, a katolikus világnézet meggyökereztetésének feladatával. Ily szervezet csakis megszakadásnak alá nem vetett, abszolút monarchikus akaratnak engedelmeskedő, minden földi érdektől és világi hatalomtól független erkölcsi testület lehetett, mely a szellemi folytonosság biztosítékait magában hordja, s az iskola révén, a fiatal nemzedék hajlítható lelkületének lefoglalásával, az egyetemes végcélnak mindenben megfelelő szellemet állandósíthatja. Mert csakis a nevelés eszközeivel lehetett elérni, hogy az egymást felváltó európai nemzedékek folyton erősödő öntudattal és erővel küzdjenek az egyház egységének helyreállításáért. Emberek kimúlhatnak és elbukhatnak, de jönnek helyettük má-

sok, ugyanolyan világnézettel eltelve, ugyanazon szellemi fegyverekkel ellátva, ugyanazzal a hittel, bízva az »egy akol és egy pásztor« eszményének újraeledésében. Sohasem voltak nevelők, akik világosabban látták meg annak a tételnek igazságát: akié az ifjúság, azé a jövő. Jezsuita író mondotta, hogy »a gyermeknevelés a világ megújítása« (puerilis institutio est renovatio mundi).

A cél eszerint a keresztény világ teljes egységének helyreállítása, az eszköz a katolikus öntudat szellemétől áthatott nevelés. Ámde hogyan lehet biztosítani a nevelésnek mindenütt és mindenkor e végső célhoz igazodó szellemét? Csakis úgy, ha azok, kik nevelnek, az egész világon teljesen azonos módon gondolkodnak és éreznek.⁶⁹ A nagy cél mellett az egyén eltörpül, az egyéni érdek háttérbe szorul. Nem abban az értelemben, mintha kevés volna az értéke. Hiszen Loyola Ignác rendszere az egyénnek egész erejét igénybe akarja venni és az egyéni képességeket éppen ezért a legmagasabbra akarja felfokozni. Testet, lelket, észet, szívet, ügyességet, mindent beállítani, hogy a cél elérhető legyen az egyén életében és munkájában az összeség javára.

Az új kor jelszava a tudomány, vagyis az ész primátusa, mely az embert képessé teszi az emberhez méltó életre. Éppen ezért hosszas előkészülettel a társaság tagjainak értelmi tehetőségeit akarta fényesre kicsiszolni, hogy a tudományok minden ágában alaposan és módszeresen felkészüljenek, sőt mi több, kitűnjenek. Emellett nem hanyagolta el az ember érzelmi képességeit sem, amint erről megvádolják, csak azt mondotta, hogy a hit valóság és nem érzés, nem langyos víz, hanem kemény, égből szállt eledele a léleknek. A hitet tudományosan is meg akarta alapozni, noha egyébként feltétlen alávetést és engedelmességet követelt. Hiszen a tudomány és a dialektika csiszolt fegyvereivel indult a rend harcba, hogy visszahódítsa az elvesztett területeket.

Működését a rend egyetemében, mint egyéneiben alátámasztotta és hitelképpé tette életmódjának föltétlen egyszerű-

69 *Fináczy*: A renaissancekori nevelés története. 242-244.

sége, tisztasága és szegénysége, melyek az igaz férfiú legszebb erényei. Alapos, biztos és bőséges tudás, kemény elszántsággal párosult meggyőződésből fakadó hit és feddhetetlen élet: utat nyitott nekik az Egyház testéről leszakadt hívek szívének visszaszerzésére.

Jól számítottak, mikor az ifjúsággal kezdték. Ezzel a jövőt fogták meg és rátapintottak az akkori lázas kor ütőerére. A humanizmus már régóta hirdette a tudomány nagyszerűségét. Hát tudott-e valaki többet, mint a jezsuiták? Az új életritmus az emberi életet minden vonatkozásban meg akarta becsülni. Hát ők az emberi lélek, s ezzel az emberi élet örökértékűségét tanították, s eszerint becsülték meg a gondjaikra bízott ifjúságot. A hitújítók a szó és a toll fegyverét ragadták kézbe, s ezzel mozgatták meg a tömegeket. Bizonyos, hogy a jezsuiták sem forgatták kevesebb erővel és méltósággal ezeket a fegyvereket, mint ők. *Vagyis a jezsuiták az ellenséget saját fegyverével támadták meg és győzték le.*

Ebben a győzelemben a legfontosabb szerep az iskolának és nevelésnek jutott. Nevelési rendszerüket nagy gonddal dolgozták ki és foglalták írásba. Hat évi próba és tanácskozás után, 1586-ban foglalták írásba »Ratio Studiorum Societatis Jesu« cím alatt, de csak 13 év múlva, annak gyakorlati alkalmazása után, 1599-ben erősítette meg, hirdette ki és tette kötelezővé Aquaviva Claudius, az ötödik rendfőnök. Ez a nevelési rendszer oly klasszikus alkotás, oly világos és mindent átfogó, hogy azóta sem lehetett tökéletesítem, amit sokan hibájául rónak föl. Eötvös József »rernekmű«-nek nevezte. A protestáns Verulami Baco azt mondta róla: »Ami a nevelés kérdését illeti, egészen röviden azt mondhatnám, kérj tanácsot a jezsuiták iskoláitól, mert a gyakorlatban nincsen semmi, ami ezeknél jobb.«⁷⁰

Az iskolák, nevelőintézetek, bennlakások, konviktusok ugyanazon szabályok szerint szerveződtek és egyformán működtek, de ezen egyformaság dacára a gondjaikra bízott ifjakat külön-külön, egyénenként tanulmányozták. Meg akarták

⁷⁰ Fináczy E.: A renaissancekori nevelés története. 251.

ismerni mindeniknek hajlamát és tehetségét, amit éppen jelenleg ajánlgat a modern pedagógia. A jezsuiták valóban modernek voltak. Szakítottak az eddigi monoton és passzív iskolai rendszerekkel és a nevelés terén forradalmat csináltak. A korszellemet uraló humanizmussal léptek szövetségre saját céljaik érdekében, mely a műveltségnek új formáját jelentette a középkorival szemben. Megérezték az idők jelét. Tudták, hogy minden iskolának a kor igényeihez kell alkalmazkodnia és az idők szükségleteit kell kielégítenie. *Hiszen az iskolának éppen az a célja, hogy az életküzdelmekre készítse elő és vértesse fel az ifjúságot.* A jezsuita iskolák a legtisztább erkölcsi elveken felépülve, a korszükségleteknek feleltek meg. Ezért is hódítottak!

A jezsuita tanárok és nevelők sokat és alaposan tanultak, így készültek elő hivatásukra. Igyekeztek jól megismerni az ember természetét és a lélek igényeit. Tanítványaikkal közvetlen módon érintkeztek. P. Sachini, a jezsuita nevelés nagy elmélkedője Paraenesis c. munkájában következőképpen festi meg a jó tanár képét: »1. Mindenekelőtt neki magának kell tudnia, amire másokat meg akar tanítani. Ha tud, jól tanít; könnyen tanít és szívesen tanít; jól, mert nem téved; könnyen, mert fáradságba nem kerül; szívesen, mert a bőviből merít... 2. Pontos legyen a készüléskor. Nagyon sok írón végigkalandozni, kielégítheti a tanár kíváncsiságát, de nem válik javára: sokat fog összekeverni, de keveset megtanítani. 3. Hivatalának fontosságát és áldásait váltig forgassa elméjében. Legyen meggyőződve, hogy az egész kereszténység magán- és közállapota tőle függ, Munkáján fordul meg a világ sorsa.⁷¹

A jezsuiták iskolái három egymáson felépülő fokozatból állottak: 1. grammatikai, 2. retorikai (poézis), 3. filozófiai fokozatból. A grammatikai fokozatot három év alatt lehetett elvégezni három osztályban: infima, media és suprema; a második fokozat két évig tartott három szakaszba osztva: retorika, humanitás és poesis. A harmadik fokozat tárgyai három évben adattak elő: logika, fizika és metafizika címen, Az első

⁷¹ P. Sachini: Paraenesis.

kettőt neveztek »*facultas linguarum*«, nyelvi szaknak, az utolsót bölcseleti szaknak, »*facultas philosophiae*«. Ezután következett az akadémiai fokon a hittudomány, a teológia. A jezsuiták lehetőleg az elemi iskola elvégzése után vették fel a tanítványokat, de az egyetemi fokozaton nem ők adták elő a jogot és orvostudományt, hanem ezt világiakra bízta.

Szerették, ha tanítványaik bent laktak a kon/viktusokban, mivel így jobban megfigyelhették és megismerhették őket. Tanításukat és nevelésüket a folytonos együttlét és érintkezés által eredményesebben végezheték. A tanítás délelőtt és délután is folyt, s az érdeklődés felkeltése végett a hét egyik napján, rendszeren szombaton, versenyeket rendeztek (*aemulatio*, *concentratio*), hol a győztesek jutalmat, valami jelvényt kaptak és az iskola padjaiban! való elsőbbséget is megszereztek. A tanulók rendszeren két pártra oszlottak, mint rómaiak és karthágóiak, magyarok és törökök és így kellett küzdeniök a győzelemért. A tanulók között társaságokat alakítottak, akadémiaikat a tudományban és a Mária-kongregációkat a vallásos érzés elmélyítésére. Nagy súlyt helyeztek arra, hogy a tanulók jól megtanuljanak és beszéljenek latinul, s éppen ezért nagy gonddal választották ki az olvasmányokat, melyeket a római klasszikusoktól és a szentatyáktól vettek. A nyelvkészséget az állandó gyakorlat mozdította elő. Tanítványaikkal szemben nagyon udvariasak voltak, s a hibák javítására az őszinteséget, a nyíltságot s a szeretetet használták fel. Pl. ha valakit büntetni kellett, azt sohasem a tanár vagy a felügyelő végezte, hanem a szolgálja.

A jezsuiták rendszerével azért kellett bővebben foglalkoznunk, mert Erdélyben a legtöbb középiskola a XVI-XVIII. században az ők kezükben volt és a többi középiskola is az ő rendszerüket követte. Az újraéledő katolicizmus sem akart hátramaradni a műveltség dolgában és belátta, hogy a korszellem kívánalmainak tesz eleget, amikor erejének megfeszítésével és minden áldozattal itt középiskolákat állít fel.

Ebben az időben a megismerésnek kielégíthetetlen vágya (*inexplebilis naturae cupiditas*) szállta meg az embereket és

ezt a vágyat elsősorban a középfokú műveltség megszerzése elégítette ki. A középkori embernek a lélek volt minden, mindig az égre nézett. Az új kornak embere emellett az ész jogát is elismerte. Tekintetét körülhordozta a földön s mindent meg akart ismerni, amit csak látott, ami kezeügyébe került, ami vele történt, amit érzett és gondolt.

Erdélyben a katolikus közép- és felsőfokú oktatásra a jezsuiták tették az első kísérletet a Báthoryak alatt. Ez a kísérlet azonban, mint látszik, nem tudta megvalósítani kitűzött célját a politikai türelmetlenség miatt. Az erdélyi fejedelemiség politikája a katolikusokat sokszor állította dilemma elé, amiről Bochor Mihály mondja:⁷² »A katolicizmus szerencsétlenségére ugyanazok törekedtek ügyét előbbre vinni, kik az alkotmány letiprására vállalkoztak, s akik az országot veszedelembbe döntő törökellenes németpárti politikának voltak a hívei. Ily módon a katolikus vallás ellen küzdeni, s az alkotmányt védeni s az ország fennállásáért harcolni egyúttjóró feladattá lett.« Ez volt az indoka a protestáns rendeknek, mikor Náprági Demeter erdélyi püspököt 1601 május 1-én az országból kiutasítják, javait ekobozzák, s a püspökséget végleg eltörlik. Ezen cím alatt történt az is, hogy 1603 május havában, mikor Székely Mózes Kolozsvárt elfoglalta, a nép a jezsuitákra rontott, feldúlta a templomukat, iskolájukat, kolostorukat s az atyák is alig tudták életüket megmenteni.⁷³

Így tehát a jezsuiták kolozsvári középiskolájukat csak 1693^{ota} vezethették nyugodtan, amikor a szebeni országgyűlés határozata következtében, október 10-én átvehették az óvárban lévő volt ferences templomot s a mellette álló unitárius nagy iskolát. Ebben az iskolában már 1698 óta bölcselet-tant is előadnak, ami egyetemi fokozatot jelent. Bzenszky jezsuita író mondja, hogy »oeconomia pro patribus et magistris iuventutemque in convictu ac seminario alenda, egregie est instaurata,« vagyis a jezsuiták olyan jól gazdálkodtak, hogy nem elégedtek meg az óvári épületekkel és ehelyett meg-

⁷² *Bochkor Mihály*: i. m. 76.

⁷³ *Bochkor M.*: i. m. 16.

vásárolták a Farkas-, Torda- és a Fogoly-utca érintkezésénél levő területeket és felhasználván a kolozsmonostori romladozó épületek anyagát is, részben saját pénzükön, részben a hívőktől adott adományokból 1700-ban új épületeket kezdtek emelni. A mai akadémiai templomot, melyet 1784-ban kezdték építeni, 1724 szept. 10-én szentelték fel Sigray András rektor alatt, mikor a felszentelőbeszédet a hírneves Gyalogi János jezsuita tartotta. Az iskola, amelyben volt elemi-, közép- és egyetemi tagozat, a mai egyetem helyén, s a két finevelőintézet a mai helyein már 1727-ben be volt fejezve, úgy, hogy Kun Zsigmond státsi titkár december 18-án az óvári templomot és kollégiumot átadhatta a ferenceseknek. A kolozsvári jezsuita iskolák gyorsan felvirágoztak, Erdély színe-java itt nevedezett, hajdan Pázmány Péter, most Mikes Kelemen is. Egy 1770-ben készült hivatalos jelentés szerint ebben az intézetben 744 jezsuita páter 20.487 ifjút oktatott.⁷⁴ Az utolsó tanévben 15 tanár 557 tanulót oktatott a kolozsvári iskolákban.

XIV. Kelemen pápa 1773 július 21-éni kelt »Dominus ac Redemptor noster« kezdetű bullájával feloszlatta a jezsuita rendet, ami miatt a jezsuitáknak távozniuk kellett Kolozsvárról. Többen azonban továbbra is itt maradtak és világi papoknak öltözve, mint ilyenek folytatták tovább tanítói működésüket. Mária Terézia királynő a feloszlított jezsuitarend vagyonából teremtette meg a katolikus tanulmányi alapot, melynek jövedelmei továbbra is katolikus iskolai célokat szolgálták, s a Gubernium keretében megalakult Commissio Catholica kezelése alá kerültek. A jezsuiták helyébe Mária Terézia betelepítette Kolozsvárra is az ő kedvelt rendjét, a piaristákat (Ordo Clericorum Regularium P. M. Dei Scholarum Piarum), akik Pállya István főnök vezetésével 19-en 1776 nyarán Kolozsvárra érkeztek és október 15-én Banffy y Dénes, mint a katolikus bizottság elnöke, és az egyetem királyi igazgatója jelenlétében vették át az iskolák igazgatását. Már a jezsuiták alatt működött az egyetem két fakultása, a filozófiai

⁷⁴ Kolozsvári főgimnáziumi értesítő. 1897-98. 87.

és a teológiai, amelyhez 1774-ben a jogi és 1775-ben az orvosi kar is hozzácsatoltatott. Ettől fogva a Lyceum és Academia zavar nélkül a piarista atyák hozzáértő vezetése alatt töltötte be hivatását. Az akadémiai szenátus elnökét, amelynek tagjai voltak a gimnáziumi tanárok is, pro-directornak hívták.

A jezsuiták 1712-ben Marosvásárhelyen is középiskolát szerveztek, amelyet feloszlásukig szintén ők vezettek és virágzásba hoztak. Ennek az iskolának első igazgatója, Körmenyi Imre, a híres szónok volt.⁷⁵ Az iskola mellett nemsokára internátust is szerveztek, mely kiválóan áldásos hivatást töltött be a szegény tanulók felkarolásában. 1726-ban a nevelőházban 36 árva ifjú nyer elhelyezést, kiknek szülőit a pestis ragadta el. Megható a papok és hívek áldozatkészsége, mellyel az iskola segítségére sietnek. Berivói Boér Simon saját házat adja át a jezsuitáknak örök időkre. Mások alapítványokat tesznek az intézet tanulói számára. Minden őszön a környékbeli tehetős lakosság megtölti az intézet pincéjét gabonával, borral, gyümölcssel és zöldséggel. 1718-ban Gr. Mikes Mihály csesztveii udvarából 24 köböl búzát szállított be, 1723-ban a sárpataki két Keresztúri testvér, Miklós és Mihály, valamint Petki Teréz, Bálintitt György felesége összesen 72 köböl búzát küldenek a nevelőház számára. 1724-ben Szeredai Péter 16, Gr. Haller Gábor özvegye, szül. Gr. Károlyi Klára, kinek nevével minden katolikus ügy pártolásánál találkozunk, 40 köböl búzát küld s ezt minden évben megismétli. Ugyanezt teszik a Gyulaffy, Baranyai, Petki, Balogh (supremus commissarius), Csáky, stb. családok. 1752-ben Bakó János és 1761-ben Bakó Zsuzsanna 1595 forintból álló alapítványt tesznek. 1760-ban Gr. Haller Jánosné, sz. Dániel Zsófia 1850-ig három tanuló tartására a vámosgálfalvi tizedet adományozza.⁷⁶ Ez az iskola is a jezsuiták vezetése alatt állott a

⁷⁵ Szónoki képességére jellemző a következő hagyomány. Egyik hideg téli vasárnap kiment Kerelőszentpálra, a gr. Haller-féle kápolnában istentiszteletet tartani. Hírét veszi ennek egy kálvinista atyafi, Debreczeni Uram; gyorsan hazaszalad s az éppen tűzcsinálással foglalkozó cselédeknek mondja: „No minden ember dupla kapcát készítsen. Itt van Körmenyi, újból elprédikál két óráig”.

rend feloszlataáig, ettől kezdve pedig világi papok vették át igazgatását. 1712-től 1782-ig, a levéltári adatok szerint, 7810 tanuló és 1896-ig 20.436 tanuló részesült itt oktatásban. Különben az iskola négy osztállyal működött 1870-ig, amikor két osztállyal bővült s végre 1888-ban nyolc osztályú lett. 1895-ig az iskolát 5221 tanuló látogatta. E számból legkevesebb esik 1850-re, midőn csak 43, a legtöbb az 1894-5. iskolai évre, midőn 208 tanuló volt.⁷⁷

A *székelyudvarhelyi* főgimnázium szintén jezsuita-alapítás, 1666-ban már működik a gimnázium három osztállyal. 1736-ban kibővül, mivel felállítják a poétika és retorika osztályt is. Így működött 1848-ig, mikor egy pár évig, politikai viszonyok miatt, bezárta kapuit.

A *gyulafehérvári* főgimnázium is jezsuita alapítás. 1698-ban a jezsuiták visszatérvén, az ő rendszerük szerint szervezték újra a gimnáziumot, s vezették azt a rend feloszlataáig, amikor világi papok vették át a gimnázium vezetését. Az iskola a különböző tanrendszereket mind végrehajtotta s mindég, mint teljes középiskola működött, sőt egy időben a vele kapcsolatosan működő püspöki lyceumban a bölcséletet is előadták.

Brassóban a jezsuiták 1700-ban szervezték meg a középiskolát, amely a rend feloszlataáig állott fenn. Ekkor megszűnt, s Brassó 1837-ig középiskola nélkül maradt, mikor felfalusi Kovács Antal apát-plébános buzgólkodása folytán újból megnyílt a gimnázium I. osztálya a plébánia ebédlőjében. Első igazgatója gr. vall. pap, Muresán Jakab volt. A következő évben megnyílt a második grammatikai osztály is. 1839-ben a III. osztály (syntaxis). 1840-bn a IV. osztály (retorika), két évvel később az V. osztály. 1871-ben az iskola nyolc osztályúvá bővült. Érdekes az iskola tanulóinak nemzetiségi megoszlása: 1837-től 1896-ig összesen 6307 tanuló látogatta az iskolát, akik közül magyar volt 3779, német 1466 és román 1062.

⁷⁶ Marosvásárhelyi gimnázium értesítője. 1895-96. tanévre. 25.

⁷⁷ U. o. 109.

A *kézdivásárhelyi* kantai gimnáziumot Nagy Mózes esztelneki plébános alapította 1680-ban és annak első egyemeletes faépületét saját telkén Esztelraeken emelte fel. 1696-ban Esztelnekről a Kézdivásárhely tőszomszédságában lévő Kanta faluba helyezte át és vezetését a minorita atyákra bízta. A gimnázium mellett működött egyideig a Seminarium Clericorum Regularium is, ahol előadták a teológiát és filozófiát. 1862-től 1866-ig csak egy osztály volt, ettől kezdve fokozatosan beállították a hat osztályt, majd pedig 1900-ban nyolc osztályra egészült ki.

A *csíksomlyói* középiskola különleges hivatást töltött be, éppen úgy, mint alapítói, a szentferencrendi atyák, akik Csíkban és a Székelyföldön a legnehezebb körülmények között, nem törődve nélkülözésekkel és üldözésekkel, törhetetlen lélekkel tartották fenn a katolikus hitet és nevelték a katolikus ifjúságot. Ez az iskola már 1626-ban működött; 1661-ben a tatárok felgyújtották a templomot, a kolostort és az iskolát is, nyolc szerzetest megöltek és 10.000 embert hurcoltak fogságba Csíkból. Kájoni János buzgólkodása folytán azonban az iskola 1669-ben újra felépült és benépesült. Érdekes eset történt 1694 február 15-én. A tatárok a kemény tél dacára újra ellepték Csíkot és a lakosságból sokakat lemészároltak vagy rabszjóra fűztek. Felcsikról visszajövet, ahol Szentmihályon 1000 lakosból csak 7 maradt életben, Mirza bég vezetése alatt Csíksomlyó felé tartottak. Nagy volt a rémület. De ekkor Nizet Ferenc atya buzdítására 200 diák fegyvert ragadott és Xántus Sebestyén csíki alkirálybíró a vezetése alatt hozzájuk csatlakozott néphe is lelket öntve, annyira megverték a tatárokat, hogy azok hanyatt-homlok menekültek vissza a gyimesi és úzvölgyi szorosokon, vezetőjüket is holtan ott hagyva.⁷⁸

1699-ben Lukács Mihály kozmási plébános és csíki főespe-

⁷⁸*Boga Alajos*: Székelyföld történetírója a XVII. században Kolozsvárt, 1914. 44. „Még a természeti csapások nagyságát is fokozta a tatárok gyakori beütése, kik éhes farkascorda módjára törtek időnként a székelysége, gyászt, gyalázatot hoztak és hagytak hátra. Funesta tragédiája volt ez a székelységnek. Csupa valóság, amit a népdal mond: „Bodzánál a határ, Ott megáll a tatár, Sírna réten, zöld lapályon, A sok

res saját költségére állította be a két felső osztály tanárát. Ugyancsak az ő áldozatkészsége vetette meg az alapját az internátusnak 1725 november 21-én tett 5000 forintos alapítvánnyal. 1734 július 13-án Győrfi Pál rendfőnök már azt jelentheti Rómába, hogy a csíksomlyói iskolában 353 diák tanul. 1790-ben a csíki lakosság lelkes buzgalommal összeállva, az iskolának új, tágas kőépületet emelt.

Egész Csík olyan, mint a hangyaboly. Minden falu, minden rangú és rendű ember kivette részét az áldozathozatalból. Követ, meszet, téglát, fát, deszkát hordanak össze, hogy a múzsáknak méltó hajléka emelkedjék. 1783-ban a tanulók száma 400, akiket minden időben igazi mély vallásosságra és becsületes hazafias érzésre nevelnek a ferences atyák. Érthető tehát, hogy ezt a buzgóságot elismeri a Szent-szék is, amint az kitűnik Petra Vince bíbornok, a szent kollégium titkárának 1735 március 18-án kelt leveléből, s az erdélyi katolikus Státusnak *1726 december 14-én* kelt magasztaló iratából és Csík, Gyergyó és Kászon egyesült székek 1749 aug. 28-án tartott közgyűlésének határozatából, amelyben megemlítetik az is, hogy: »Sok hasznát vette ezen gimnáziumnak a török iga alatt nyögő szomszéd Moldva fejedelemség is, melynek különösen az egyházi pályán több jeles egyénei vannak, kik a csíksomlyói gimnáziumban tanultak.« Tovább: »...hogy egyebeket elmellőzzünk, előttünk állanak a történelemben azon nagy férfiai nemzetünknek, kik gyermek- és ifjúkori kiképzésüket a Csík-Somlyói gimnáziumban nyerték. Innen került ki több püspök s más megannyi kitűnő embere az egyháznak, szerzetnek és politikai pályának, kik egykor a most is fennálló nemzet-vallási egységnek dönthetetleni oszlopai valának és a különböző életpályákon az egyháznak s a hazának felvirágzására annyi üdvös és hasznos szolgálatokat tettek és tesznek.«⁷⁹

szép lány táncot járjon, Jaj, azt sírva járták, Tánc után a vad tatárok őket meggyalázták. Hullnak a virágok, szétszórták a lányok, Gyalázatra nincs ékesség, Mivelj csodát nagy Istenség, Míg csak az ég kékül. Nyílnak itt a virágok örök szent emlékül."

⁷⁹ Csíksomlyói főgimnázium értesítője, 1895-96. 12-14.

Ez az iskola méltóan töltötte be a székelység életében nevelői és tanítói hivatását. Ezt akarta jutalmazni és elismerni a lánglelkű püspök, Haynald Lajos is, mikor 1857 február 14-én kelt levelével a csíki papságot s a csíki népet újabb áldozatra szólítja fel, hogy emeltessék: 1. egy a mostaninál tökéletesebben felszerelt nyolc osztályú teljes középtanoda, 2. egy jól elrendezett iskola-tanítói képezde, 3. egy, a képezdével szoros kapcsolatban álló négy osztályú elemi iskola.« »Tudom, írja a püspök, hogy a székely nép szegény, de tudom és a nagybecsülésnek érzetével tapasztaltam azt is, hogy a jó székelyek gyermekeik boldogulása, nemzetök fölvirulása tekintetéből utolsó fillérüket is örömmel feláldozni mindenkor készen voltak. S Isten, ki a benne bízokat el nem hagyja, kinek szent nevében akarjuk tervezett művünket megkezdeni, hiszem, támasztana! a jobb sorsúak sorában jóltevőket, kik vallásuk és nemzetiségük emelésére az áldozatot nem kimélelendik. *Én részemről* ezennel ünnepélyesen ígéretet teszek, hogy minden begyülő tíz forintra a tizenegyediket ráadom, vagyis minden tízezer begyült forintra egy ezret, 120.000 ezerre tizenkét ezret, s így tovább.«⁸⁰ Ilyen áldozatos szellem tartotta fön a székelyek között a hitet és a faji érzést s emelt és tartott fön a ifjúságnak iskolákat és nevelőintézeteket.

Itt kell megemlékeznünk érdekességénél fogva arról, hogy a XVI. század végén és a következő elején Kézdiszentléleken is működött egy katolikus középfokú iskola (az ottani Tarnóczy-kastély helyiségeiben), mint az kitűnik Barabás Samu feljegyzéseiből, aki megtalálta ennek az iskolának rendtartását is. Valószínű, hogy Erdély reformált részeiből menekült paptanár (talán épen egy menekülő jezsuita) nyert bebozsájtást, védelmet és pártfogást ennél a katolikus főúrnál s az ő vendégszerető házában – jelenleg csak a kastély romjai láthatók – iskolát nyitott. Az iskola szabályzatából kitűnik, hogy valamelyes középfokú iskola- és vele kapcsolatos internátusról van szó, amelybe a környékből összegyűlt tanulók nyertek oktatást. A tanulók kötelezőleg beszéltek latinul és

⁸⁰ Csíksomlyói főgimnázium értesítője. 1895-96. 84-88.

együtt is laktak. Érdekes, hogy a gondos tanító szabályzatban tiltja el, hogy a tanulók »az szép Venusról és szerelmes fiáról Cupidurul szóló virágénekeket tanuljanak«, továbbá, hogy »siralmas itéletet az jó sugár virga törvényel« gyakorolja.

Székely Oklevéltár VIII. kötet 348-350. oldalain kinyomatott szöveg szerint közöljük az alábbiakban a szabályzatot is:

A *Tarnóczy Sebestyén* udvarában (Kézdiszentléleken) fenntartott iskola rendszabályai.

RENDTARTÁS AZ DEÁKSAGRUL

és ájtatóságrul az Istenhöz és Szűz Mániához, azonképen szülékhez, úgymint apjokhoz és *annyokhoz és utánaak való oktatókhoz, faképpen* egymáshoz, az kik az ő kegyelme az vitézljő és böcsületes Tarnóczy Sebestyén uram udvarának oskolájában tanulnak és tanulni akarnak az én ocatató (így!) kezem alatt. Mely dolog legyen Istennek neve dicséretire, magunknak penig lelkünknek üdvességünkre.

Az regula e szerint kezdetik rend(d) el:

Elsőben.

Az jámbor és tökéletes ifjú legén reggel felkelvén, magára keresztet vetvén, mindenben tisztességesn *öltözzék* fel, megmosdván imádkozzék, az 6 könyveivel mennyen helére tanulni.

Az oskolában bemenvén köszönnyen, levetvén süvegét.

Mindenekelőtte elkezdi a tanulást, imádkozzék rendelt való imádsá (go) kat aytatosan.

Azután tanull (j) an az ő leckéit szorgalmatosan.

Mikoron leckéit elmondgya, az könvet letegye.

Minden órában egy-egy leckét tanuljon szorgalmatosan magában.

Az leckék penig három ebéd előtt és három ebéd után.

Ha módunk lehet, minden órában külömb külömféle leckénk legyenek.

Az tanuláskor üdőben senki az oskolából ki ne mennyen szabadság nélkül.

Minekutánna elvégeződnek az leckék, egy kis imádság mondatik deákul.

Hogy az oskolából kimennek, senki magyarul ne szólljon büntetés alatt.

Az nyájasság egymás között legyen tisztességes, és tökéletes, mindazon (által!) deákul.

Az emberek előtt magaviselése legyen szép módgyával, nagy szép köszönettel, szólásával és megfeleléssel mindennek.

Ebéd előtt avagy vacsora előtt aytatosan minden ember mond-
gyan asztaláldást.

Mikor az asztalnál ül, szépen viselljen magát, hal(l)gatván csak az kérdésre feleljen, okosan, szemeit csatára széllyel ne bocsássan, az vitéz kappanban vagy pecsenyében legelői ne ökleljen, sem alábvaló konczokkal ne vagdalkozzék, hanem várjan másdul kínálást. Az vitéz bortul igen tartsan, nem az egész határára (igy!) bocsássan gyakorta, hogy meg ne tréfálljan.

Felkelvén az asztaliul, térdet hajtván, asztal után hálaadást elvégezvén, asztal előtt szolgáljan és udvarolljan.

Ha szabadság adatik egy óráig vagy tovább (b) tanúság előtt, az a mulatság szép módgyával legyen, kár nélkül, egymást meg nem sértvén.

Ebéd után egy óraker ki-ki mind engedelmesen nennyen oskolában az δ helére tanulni leckéket.

Ismét azokat elvégezvén, imádkozván mennyének szépen az oskolából.

Az kinél megmarad a ferula avagy az deákságnak a jele reggelig, azon hármat üssen reggel minden ember.

Az vacsora fölöt (t) és vacsora után szintén az a rendtartás, mint az ebéd felet (t).

Estve lefeküdvén minden ember imádkozzék és úgy aludgyék.

Senki az oskolából semmit vásárra ki ne vigye, hanem az oskolában megeméssze, a ki penig ot (t) kin valamit lát és hall, az oskolában be ne hozza, mert igen jól megadgyák az árát.

Megtiltot(t) könyveket, úgy mint az szép Venusrul és szerelmes fiáru Cupidóru virág-énekeket senki be ne hozza azt tanulni.

Az mestere híre nekül senki sem (m)it ollyant ne miel-l (j)en, ki ellene volna, sehova se mennyen kéretzetlen.

Ellen(ke)zést vagy viaskodást senki ne indítson, sem másutt ne panaszkodgyék, hanem az ő rendelt birájának, a ki teszen nekik siralmas iteletet az jó sugár virga törvényel.

Senki egymást ne csúfolljan, sem penig egymást másképen nevezzen.

[*Barabás Samu* akadémiai tagnál lévő eredeti félív szakadozott és vízfoltos papíron. A XVI. század végéről.]

A hitújításig az iskolázás teljesen az Egyház gondozása alatt állott. Az állam a közoktatásügyet jóakarattal kezelte, és nem szólt bele a dolgok menetébe. Hagyta, hogy az Egyház élvezze a nevelés és iskolázás gyönyörűségeit és viselje ugyanakkor a felelősséget is. Az új idők beköszöntével azonban alapjában változott meg a helyzet. *Meggyőződéssé vált, hogy a nevelés határozza meg a társadalmak kifejlődését s ezzel gazdasági és politikai alakulását is.* Az 1548-iki 12. te. már ebből a belátásból kiindulva intézkedik az iskolakérdésben: »A pusztán maradt egyházak fekvő jószágait lelkipásztorok ellátására és iskolák felállítására kell fordítani, továbbá külön iskolák berendezésére és felállítására, és ezekben tudós és istenfélő tanítók fenntartására, végre jó reménységű ifjak és növendékek elősegítésére, hogy üdvös tudományokkal foglalkozhassanak és hogy ilyen módon a jó és tudós férfiak eltartásban és gyámolításban részesüljenek.⁸¹

A világi hatalom az önálló fejedelemség idejében is érdeklődött az iskolák s a tanszemélyzet sorsa iránt; részükre tanítási engedélyt adott vagy azt megvonta. Ebben az időben a kat. Státus védte és képviselte a katolikus érdekeket. Az iskolák szervezése, fenntartása, irányítása és felügyelete az ő kezében volt.

Erdély önállósága és különállása megszűnt I. Lipót királytól 1690 október 16-án aláírt okirat által, melyet közönségesen Diploma Leopoldinum néven ismerünk. Ezen okirat szerint, melyet a nagyszombati országgyűlés 1691 január 10-én fogadott el, Erdélynek kormányzási rendszere alapján megváltozott. Ettől fogva a közhatalom a Szebenben (1790 októberében Kolozsvárra jött) székelő Guberniumra szállott, amelynek élén a gubernátor állott a mellé beosztott 12 tanácsossal, de a főhatalmat a Bécsben székelő külön erdélyi kanfcellária tartotta kezében.

A katolikusok a diploma rendelkezéseivel nem voltak megelégedve s azért külön felfolyamodásban jogaiknak elismerését követelték. E célból a kat. Státus egyházi és világi

⁸¹ Corpus Iuris Hungarici. 1526-1608. 227.

tagjai Gyulaffy Lászlót Bécsbe küldöttek. Hat pontba foglalt kívánságaik⁸² csak később érvényesülhettek, amikor az uralkodó elfogadta 1699-ben a Mikes-féle pontokat.⁸³ A katolikusok egyik fontos kívánsága volt, hogy nekik is lehessenek alsó és felső iskoláik, mint a többi vallásúaknak, továbbá, hogy mindenféle szerzet, amely azelőtt Erdélyben volt, szabadon bejöhessen és bentlakhassék, ha akar.

1716-ban Szebenben, 1740-ben Medgyesen tartott a kat. Státus gyűlést és számbavette különösen az iskolai ügyeket. A Gubernium kebelében működő kat. tanácsosok jártak el a kat. iskolai ügyekben. Mária Terézia ugyanis 1767 március 4-én megalakította a Catholica Comissiót, mely épen 100 évig, az 1848-iki rövid átmenetet nem számítva, 1866 augusztus 19-ig gyakorolta az iskolák kormányzását. Ennek a Comissiónak elnöke rendszeresen az erdélyi püspök volt.⁸⁴ Az 1791. évi 54. törvénycikk szintén elismerte a Státus felügyeleti jogát.⁸⁵

A közoktatás ügye azonban igazában akkor lett politikum, amikor a Habsburgok vették kezükbe Erdély kormányzását. Az iskolákat ugyan meghagyták az egyháziak kezén, de azoknak szervezetét, tananyagát és igazgatását törvényekkel és rendeletekkel szabályozták. E téren különösen Mária Terézia és II. József tűnt ki. Ezt a gondolatot már 1170-ben kifejezte Gr. Pergen államminiszter, mikor azt mondja: »Szükséges, hogy az állam teljesen és állandóan magához vonja az iskola- és nevelésügy felügyeletét és vezetését.⁸⁶ Mária Terézia

⁸² Katolicizmus múltja. 109. 1. A katolikusoknak is lehessen püspökük, mint a többi bevett s be nem vett valláson lévőknek. 2. Alsóbb és felsőbb iskoláik szabadon lehessenek, mint a többi vallásúaknak. 3. A katolikus egyházi személyeknek hasonló szabadságuk legyen, mint a többieknek. 4. Egyenlő szabadság legyen mind egyházi, mind világi személyekben, számok meghatározása és személyválogatás nélkül, mindenféle tisztek tételében, j. Városokban és egyéb helyeken, ahol több templom van, azok egyenlően osztassanak el, vagy belőlük egy a katolikusoknak adassék. Ahol nincs templomuk, ott építhessenek. 6. Mindenféle szerzet, amely azelőtt Erdélyben volt, ha akar, szabadon bejöhessen és bentlakhasson.

⁸³ U. o. τ 19.

⁸⁴ *Veszély*: Id. m. 217.

⁸⁵ *Veszély*: Id. m. 9.

⁸⁶ Csíksomlyói főgimnázium értesítője, 1895-1896. 31.

joggal mondhatta: »Uralkodásunk kezdetétől fogva minden időben legfőbb gondunknak tartottuk, hogy az iskolák és tanulmányok helyes rendszeréről és a haza reményeivé növekvő ifjúság derék neveléséről anyai odaadással gondoskodjunk,«⁸⁷ miért is 1777-ben Bécsben kelt rendeletével kiadta az Ürményi József és Tercsánszky Dániel államtanácsosoktól összeállított nevelési rendszerét ezen a címen: »Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungáriáé et povincias eidem annexas.« Ezen tanítási rendszer három fokozatot állított be a középiskolákban: 1. schola latina vagy grammatica három évvel; 2. gymnasium vagy humaniorákat két évvel; 3. filozófia- vagy lyceumokat két évvel. Ezekben az iskolákban a növendékek tandíjat is fizettek három fokozat szerint.

Erdélyre ugyan nem terjedt ki a Ratio törvénye, de itt már előbb, 1773-ban rendeletileg a Ratio elveinek alkalmazását előírta és egyben 1775-ben Gr. Kollonics László püspököt az erdélyi iskolák főprotektorává kinevezte. Ettől fogva a katolikus iskolák igazgatását a Gubernium kebelében megalakított Comimissio Litteraria intézte, mely 1867-ig állott fenn, amikor a katolikus Státus autonómiája teljességgel visszaállítván, újra átvette az iskolák igazgatását is. A Státus adta ki a rendeleteket, gondoskodott a tanmenet betartásáról s a tanárok fizetéséről is.⁸⁸ Mária Terézia rendeletét nagyrésztben fenntartotta az 1780-ban II. József alatt kiadott Norma regia, mely legapróbb részletekig kidolgozott tanmenetet és rendszert írt elő. A rendelet végrehajtását a főigazgató (director) őrizte ellen, míg a gimnáziumok élére a prefectusofcat állította. Ez a rendszer egységesítő és egyben germanizáló is volt, a földrajz, valamint a nemzeti történelem tanításán kívül szigorúan megkövetelte a német nyelv tanítását is.

Ez a rendszer nagyjában érvényben maradt 1848-ig.

Az 1848-iki szabadságmozgalmak idején a katolikus Státus gyűlése többször összejött és újra kezébe vette az iskolák igazgatását és az alapok kezelését. Különben is a 40-es évektől

⁸⁷ U. o. 32.

⁸⁸ *Veszély Károly* i. m. 23-24.

kezdvé úgy a közép-, mint a felső oktatásban magyar nyelven folytak az előadások és most ez az állapot törvényes szentesítést is nyert.

A szabadságharc leverése után az önkényuralom vette át az iskolaügyek intézését is, melynek rendszerét Gr. Thun az »Organisations Entwurf« című rendeletében határozta meg. Ez a rendelet szakszempontról teljesen modernizálta az iskolákat, behozta az eddigi osztályrendszer helyett a szakrendszert, de mégis gyűlöletes maradt, mivel elnyomni igyekezett a faji érzést és az anyanyelvet. Ezen idő alatt még a Gubernium sem működhetett, hanem az egységesített birodalom fővárosából, Bécsből adták ki a rendeleteket. Mária Terézia és utódai az erdélyi püspököt az összes katolikus iskolák főigazgatójává nevezték ki, de hatalmi körét korlátozták. Az önkényuralmi rendszer maga intézkedett és nem törődött az eddig szerzett jogokkal. A politikai helyzet súlyosbodása folytán a császár már 1861-ben visszaállította a Guberniumot és az annak kebelében működő Commissio Catholicat, mely régi hatáskörében csak 1866-ig maradt meg, amikor végleg eltöröltetett. Az iskolák és ezek fenntartására szolgáló alapok visszaadattak a katolikus Státus jog- és hatáskörébe, mint azt az 1867. évi augusztus 19-én kelt 896. számú miniszteri rendelet körülírta. A kat. Státus ténylegesen át is vette újra az iskolák vezetését, amelyek az 1883. évi XXX. törvénycikk értelmében fokozatosan nyolc osztályúvá fejlesztettek. Ezen törvénycikk 7. §-ában intézkedik a hitvallásos iskolák ügyében is és előírja, *hogy az iskolafenntartó határozza meg az iskola előadási nyelvét. A nem magyar tannyelvű középiskolákban a VII. és VIII. osztályban a magyar nyelv- és irodalmat magyarul kell előadni és az érettségit is ebből a tárgyból magyar nyelven kell letenni, míg a többi tárgyat minden osztályban anyanyelven adják elő és ezen a nyelven történik az érettségi vizsgálat is.* A törvény 41. §-a külön intézkedik a státusi középiskolákról, amikor kimondja: »Az erdélyi részekben a katolikus Státus által fenntartott és vezetett középiskolákra vonatkozólag mindazon jogok, melyeket eddig a katolikus Státus gyakorolt, érintetlenül hagyatnak.« (C. J. H. 379, 407.)

Ettől az időtől kezdve gyors fejlődést mutat középiskoláink élete és a szakrendszer szerint képesített tanárok mind magasabbra emelik a tanítás színvonalát. Az alábbi kimutatás bizonyítja ezt a tényt.

Fiúközép iskolák

Intézet	T A N É V					
	1882/83	1883/84	1885/86	1886/87]	1887/88	1888/89
Brassó 8 oszt.	119	158	124	122	126	132
Csiksomlyó 8 oszt. . .	144	155	170	175	175	175
Gyulafehérvár 8 oszt.	181	286	246	239	239	258
Kézdivásárhely 4 oszt.	75	100	80	86	78	80
Kolozsvár 8 oszt. . . .	262	310	343	355	354	383
Marosvásárhely 6 oszt.	98	103	122	130	126	113
Székelyudvarhely 8 o.	115	155	138	138	144	148
Szamosújvár 4 oszt. ,	5	92	86	10	104	108
Erzsébetváros 4 oszt.	26	38	25	25	29	39

Mária Terézia gondoskodása kiterjedt a tanítóképzésre is. 1775-ben adta ki nevezetes rendeletét a nemzeti- és népiszkolák tanítóinak kiképzetése ügyében. E célból a bécsi normális iskola mintájára, Grieb atya igazgatása alatt Szebenben tanintézetet állított fel, hová minden szerzetesház és város egy-egy magyarul és németül tudó egyént küldött ki az új rendszerben való oktatás elsajátítása végett. Ez a rendelet a tanítók száma és a tananyag szerint az elemi iskoláknak négy fokozatát különbözteti meg: *1. normális iskola négy tanítóval, 2. főiskola három tanítóval, 3. nagyobb iskola két tanítóval és 4. triviális iskola egy tanítóval.* Ez az újrendszerű iskola egész Erdélyben 1782-ben kezdte meg működését.

Csiksomlyón a két osztályú nagyobb iskola tantárgyai voltak: vallás, olvasás, szép- és helyesírás, német nyelv, fogalmazás magyarul és németül, a latin nyelv elemei, szám-tan, a tisztesség szabályai. Két-két órát tanultak délelőtt és

délután. A tanév első feléve kezdődött november 3-án, végződött Virágvasárnap, a második felév tartott a húsvét utáni első vasárnaptól Szentmihály napjáig. Aratáskor három hét szabadság volt. A normális iskolát a tanulók kötelesek voltak látogatni 6-7 évig, hogy a gimnáziumba juthassanak; általában 12 éves koron alul a latin iskolába senkit sem bocsátottak, hacsak nyilvánosan nem tett külön vizsgát.⁸⁹

A szebeni tanítóképző sokáig fennmaradt, de azért közszükséglet volt, hogy Csíksomlyón is, mint a székely katolicizmus központjában, egy férfi tanítóképző állíttassék föl, amely Haynald püspök buzgósága folytán az ő anyagi segítségével meg is nyitotta kapuit 1858 okt. 22-én.

A tanítók fizetését helység szerint a királyi rendelet három fokozatban állapította meg: 120 forint, 100 forint és 60 forint.

A kérdést már az előbbieken érintettük, de most újra vissza kell emlékeznünk arra, hogy Erdélyben a hitújításig minden plébánia mellett működött elemi iskola, ahol a nép gyermekei megszerezhették a legszükségesebb ismereteket. Ezek a katolikus iskolák azonban a reformáció következtében megszűntek, vagy a hívekkel együtt az újhitűek kezébe kerültek. Csak a Székelyföldön, főleg Csíkban), továbbá Udvarhely keleti és Háromszék felső részében maradt hűségben a papság és a nép ősi hitéhez és ennek következtében itt megmaradtak a plébániai iskolák is és folytatták tevékenységüket.

Mikor a politikai változások következtében a katolicizmus új virágzásba kezdett és 1716-ban a püspökség is ténylegesen helyreállított, a kinevezett új püspök, csikkarcfalvi Mártonffy György esztergomi kanonok, csak ezeket az iskolákat találta munkában. Első gondja volt, hogy a Székelyföldet keresse fel. Az itt felvett canonica visitatiós jegyzőkönyvekből csakugyan azt olvassuk, hogy minden egyházközségben van iskola. Említetik a kántortanítónak neve is, sőt egyes egyházközségekben két tanítót is találunk, vagy pedig külön leányiskolát, így Felcsíkon 10 plébániában 11 iskolát talá-

⁸⁹ Csíksomlyói főgimn. Értesítője. 1895-96. 39.

lünk, mivel Csíksomlyón kéttanerős iskola működött, Alcsík 10 plébániájában 12 iskolát, mivel Csíkszentgyörgyön külön leányskola is volt. A gyergyói elemi iskolákban működő tanítók is feljegyeztettek: Gyergyószentmiklósoni Pongrácz Ferenc kántortanító, Szárhegyen Kovács Kelemen, Alfaluban Csibi Márton, Újfaluban Fülöp Péter, Ditróban Albert Mihály, Gyergyóremetén Székely Péter, Csomafalván Csergő Péter.⁹⁰ Csibi Márton gyergyószentmiklósi lófő és nagyboldogasszonyfalvi iskolamester és Csibi Gergely rákosi lófő és nagyboldogasszonyfalvi iskolatanító 1728 jun. 2-án az iskola épületében másolják az egyik legelső csiki oklevelet 1406 júl. x-ről.⁹¹

Jancsó Benedek összegyűjtötte azokat a kéziratos énekeket, melyekből a híres Kájoni János ferences atya összeállította és a csíksomlyói zárda betűjével kinyomatta 1676-ban Cancionale-ját. Ezeket az énekeket többen írták és jegyezték fel s legtöbben éppen a csíki kántortanítók. A 16. és 22-ik levélben szó van Andreas Petri magister scholeról, a 46-ik levelet Joannes Réthi másolta le die 29 julii 1603.: »Mondj naponkéntfinis« huius cancionis permé Joannis Réthi, instructoris Kisasszonyensis,⁹² az 53-ik levélben ez áll: »Imádjunk mi téged Szentháromság« Andreas Petri rector schole Szentkirályensis.

A kozmási egyházközség levéltárában lévő értékes Domus Istoriában olvassuk, hogy »1690-ben magister schole Martinus Becze pro tempore.« 1775-ből szintén ugyanott: »A kisdéd leán gyermekeknek oskola építettek.«⁹³ Tehát ebben az egyházközségben is ettől az időtől kezdve két tanerő működött.

Marosvásárhelyt a jezsuiták beköltözésekor nagy szerepet vitt egy Dánfalvi nevű kántortanító, ki ott az elemi oktatást vezette. 1716-ból már két tanítóról szólnak a marosvásár-

⁹⁰ Canonica visitatio jegyzőkönyvei 1716.

⁹¹ Székely Oklevéltár I. 101. és Benkő: Csík-Gyergyó-Kászón II. 37-39.

⁹² Domokos Pál Péter gyűjtéséből.

⁹³ Csíkkozmási egyházközség levéltára. 35.

helyi feljegyzések: Gál Imréről és Török Ferencről, ki az előbbi orgonajátszásra is megtanította.⁹⁴

Szamosújváron 1700-ban az örmények fiú- és leányiskolát állítanak fel külön-külön épületekben, ahová a gyermekek 5 éves korukban vétettek fel. Indokul azt hozzák fel, hogy az örmények közül eddig sem volt írástudatlan, s azt akarják, hogy ezután se legyen. Ennél az iskolánál 1770-ben három tanítót találunk, akiknek egyenként a fizetése 183 forint 23 krajcár, 1792-ben pedig 211 forint 40 krajcár, 1774-ben magyar tanítót is fogadnak Incze Zsigmond személyében, kinek fizetése 80 forint, 1775 május 16-án a Főkormányzék 3028. sz. alatt meghagyja, hogy olyan tanítót fogadjanak, aki képes legyen az ifjúságot magyar és német nyelvre is megtanítani. Havi fizetésre 6 forintot utalnak ki. 1781-ben a magyart és németet Rósa Ferenc tanítja, akinek fizetése 60 forint készpénzben, természetben pedig szabadszállás, 50 véka búza és 20 20 szekér tűzifa. Ez az iskola 1792-től 1812-ig két osztályú gimnáziummal bővült, ettől kezdve 18⁴-ig három osztály, 1861-1894-ig négy osztály.⁹⁵

Kolozsváron a legrégebb időben is működött elemi iskola. Noha a jezsuiták elvileg nem foglalkoztak elemi oktatással, mert ők iskolájukba csak olyan tanulókat vettek fel, akik már az elemi ismereteket elsajátították és tudtak írni s olvasni, mégis itt kivételt tettek. Kolozsvár ugyanis különleges munkaterük lévén, itt ettől az elvtől eltekintettek és kezdettől fogva több tanerős elemi iskolát is tartottak fenn. 1760-ban Baróti Szabó Dávid a kolozsvári elemi iskolához rendeltetett tanítónak. Midőn 1778-ban a Ratio educationis értelmében a gimnáziumok osztályainak száma 6-ról 5-re szállott le, az elemi iskola III-ik osztályában a gimnázium azelőtti I. osztályos tárgyait is előadták és tanították a latin nyelv elemeit is. II. József alatt ez az iskola külön rajztanítót kapott Dávid Ajtai Mihály személyében, aki a bécsi egyetemen 6 éven át tanulta az építészetet, mértant és rajzot. Csak 1872-ben ala-

⁹⁴ Marosvásárhelyi gimnázium értesítője. 189c-96. 18.

⁹⁵ *Szongoth Kristóf*: Szamosújvár szab. kir. város monográfiája. Szamosújvár. 1901. II. 56-64.

kult át az iskola négy osztályává, minden osztály külön-külön tanítóval.⁹⁶

Az elemi iskolák számát, megfelelő adatok hiányában, nagyon nehéz pontosan megállapítani. E célból át kellene búvárolni a püspöki és káptalani levéltárat és a plébániák irattárát is, ahol bizonyára sok érdekes adatra akadnánk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy legrégibb levéltári adatok találhatóak: Bárót 1682, Csíkszentgyörgy 1684, Székelyudvarhely 1689, Szentkatolna 1693, Csíkkozmás, Csíkszentdomokos és Szárhegy 1695 egyházközségekben.

De pontos adatok hiányában is valószínű és megközelítő megállapításokat tehetünk az elemi iskolák számára nézve a hívők és a plébániák számából. Tudjuk, hogy Erdély önállósága idejében a lakosság száma a fejedelemség területén egy félmillió volt, melyből magyar 150-200 ezer, akik közül legjobb esetben is 50.000 lehetett kat. vallású.⁹⁷ 1770-ben Erdélyben 137 kat. plébánia működött már, amelyből 19 plébánia új alapítás, illetve visszaállítás királyi kegyuraság folytán. 1776-ban 17 főesperesség alatt működött 148 plébánia, melyek közül 114-et vezettek világi papok és 34-et szerzetesek. A hívők száma 93.135.⁹⁸ A plébániák száma tehát még harmadát sem tette ki a reformáció előttinek. A hívők számának apadása a hitújítás következtében beállott aposztáziával és a törökdúlásokkal, valamint a belső háborúskodással magyarázható. Pl. Básta idejében teljesen kipusztult a magyar lakosság a Szamos völgyében, Gyulafehérvár és Lúgos közötti területeken.

Ezen adatokból következtetve legnagyobb valószínűséggel állapíthatjuk meg, hogy Mária Terézia alatt az erdélyi egyházmegyében legalábbis 150 katolikus elemi iskola működött és minden 621 lakosra esett egy iskola 1 tanítóval.

⁹⁶ Kolozsvári főgimn. értesítője. 1876-77. 44-45.

⁹⁷ *Jancsó* i. m. 177.

⁹⁸ *Benkő* id. munka II. 167-169. A ref. lelkészek száma ugyanakkor 195. 140.043 hívővel, az unit. lelkészségek száma 117. 28.646 hívővel, vagyis a magyar lakosság száma 261.825. Éppen fele a Mátyás-korabeli lakosságnak.

Mária Teréziának anyai gondoskodása kiterjedt mindenre, ami országában történt. Finom női lelkének megérzésével igyekezett különösen az egyszerű nép ügyes-bajos dolgain és szükségletein segíteni. Ezt bizonyítja az az örökké emlékezetes cselekedete is, amelyet 1770 március 25-én foglalt okmányba bécsi székhelyén, s amellyel megvetette alapját Nagyszebenben az elhagyott, kitett vagy árván maradt mindkét nembeli katolikus gyermekek otthonának, a Terézárva-háznak. Ezt az árvaházat nemcsak anyagilag gazdag alapítványaival biztosította és rendelt megfelelő hozzájárulást fenntartására a szászok tizedéből és a tanulmányi alapból, hanem egyben az otthonba fiú- és leány elemi iskolát is állított föl és mellette később, Grieb atya igazgatása alatt, tanítóképzőt is. Az ő rendszeréből nem hiányzott a jóság és szeretet, mely minden igaz nevelő és nevelés sajátja, csak az volt a fogyatékosága, hogy az elemi iskolában már előírta a német és latin nyelveket is, ami központosító és germanizáló szándékkal történt. Fia és utódja II. József alatt ez az irányzat még fokozódott. A lelkeken azonban nem lehet erőszakot elkövetni huzamosabb ideig, amit II. József is belátott, miért is összes rendeleteit 1790 január 28-án kelt levelével visszavonta. Ezután az iskolázás is nemzeti irányt vett és újabb fejlődésnek indult.

1871-ben Fogarasy Mihály püspök a Státusgyűlésen tartott megnyitóbeszédében 260.000 hívőről emlékezik meg és ugyanakkor felvett jegyzőkönyvben a következő új elemi iskolák felállításáról és megszervezéséről van szó: Nagyernye, Bánffyhunjad, Köröspatak, Kidé (javítás), Bálványosváralja, Abosfalva, Máréfalva, Vágás, Sinfalva, Bözödújfalva, Szászfalu, Déva (átalakítás), Harasztos, Korond, Udvarhely-Pálfalva, Apanagyfalva, Beszterce, Szászerked, Teke (átalakítás), Bikszád, Toplica, Bonchida, Kászonújfalva, Ditró, Alfalu, Újfalva, Szentmiklós (bővítés), Eted.⁹⁹

Az elemi oktatást igyekezett az egyházmegye mindig fej-

⁹⁹ *Veszely* i. m. 165-166. Fogarasy pp. 52.120 frtot adott az elemi iskolák fejlesztésére 1870-ben.

leszteni és szaporítani. A státusgyűlési jelentésekben 1872-től kezdődőleg található erre vonatkozó adatok. Nem lesz haszontalan, ha ezekből néhányat felemlítünk: 1882-83. iskolai évben 295 anyaegyházközségben működött 247 elemi iskola 417 tanítóval. A tankötelesek száma volt: 43.266; iskolába járt 24.262; egy tanítóra esett 104 gyermek. Egy tanító évi fizetése 294 forint 16 krajcár. 1891-92. iskolai évben 290 plébánián működött 297 elemi iskola. A tanítók száma 451. Tankötelesek 36.043; iskolába járt 20.795; egy tanítóra esett 79 tanuló. Tanító fizetése volt 328 forint 23 krajcár. 1895-96. tanévben 216 anyaegyház és 65 leányegyházban volt 227 iskola, 331 tanító, 39.315 tanköteles, kik közül iskolába járt 31.155. A tanító fizetése 378 forint 52 krajcár. 1899-1900-ban 229 anyaegyházban és 2199 filiában volt 333 ezer 749 a hívők száma, az ország rész 2,520.654 lakosából. Volt 178 elemi iskola, 320 tanító, 27.626 tanköteles, akikből 20.576 járt katolikus iskolába. 1909-1910-ben 239 plébánia 2178 filiában 377.129 hívő, 2,725.549 lakosból, volt 182 elemi iskola, 451 tanító, 57.191 tanköteles, kikből 18.261 járt katolikus iskolába.

Dolgozatunk első részében megemlékeztünk arról, hogy a magyar kat. egyház már kezdetben nagy gondot fordított a leánynevelésre. Adatok alapján kimutattuk, hogy minden jelentősebb városi helyen volt katolikus leányiskola és nevelőintézet szerzetesnők vezetése alatt. Ezek a női zárdák és leánynevelőintézetek a hitújítás uralomrajutása idejében megsemmisültek és ezzel a katolikus leánynevelés fonala is megszakadt, így maradt ez az állapot egészen 1722-ig, mikor az Erdélyi Katolikus Státus férfiai elhatározták, hogy újra apácázárdákat állítanak fel és pótolni igyekeznek a kat. leánynevelés hiányát. Az elhatározás megvalósítása azonban késett, mivel a nagyszombati városi tanács az ottani dominikánus templomot és zárdát, amelyekben az orsolyarendi apácákat is elakarták helyezni, vonakodott átadni.¹⁰⁰ Sok húza-vona után

csak 1733 július 12-én sikerült az Orsolyáknak birtokba venni a régi dominikánus zárdát és így még ebben az évben megnyitották a három osztályú nemet elemi iskolát. Következő évben az iskola mellett internátust is nyitottak a nemesek és gazdagabb városi polgárok leánygyermekéi számára, amelyet belső iskolának neveztek. Mária Terézia királynő különös gondjaiba vette a buzgó orsolyiták zárdáját és iskoláit. Gazdag alapítványokat tett részükre s így biztosította munkájukat és megélhetésüket.¹⁰¹ Ez a zárda 123 esztendeig egyes-egyedül igyekezett ellátni a katolikus leányoktatást, legutóbbi időben óvodát és középfokú leányiskolát is nyitott.

A leánynevelés fontosságát teljes mértékben átértékelték a megyés főpásztorok, akik semmi áldozattól nem riadtak vissza, hogy azt előmozdítsák.

Haynald Lajos püspök 1856-ban székhelyén leánynevelő-intézetet létesített, melynek vezetését a szatmári irgalmas-nővérekre bízta. 1858 augusztus 18-án érkezett meg három irgalmas nővér az új otthonba és szeptemberben már megnyitotta az elemi iskolát, amely gyorsan benépesült. 1895-ben már gondoskodni kellett a négy osztályú polgári leányiskola megszervezéséről is. Ezzel az intézettel kapcsolatban 1864-ben a lelkes püspök gondoskodásából a nővérek vezetése alatt kórház is létesült a püspöki székhelyen.

Haynald püspök példáját követte utódja, Fogarasy Mihály is, aki nemcsak a székhelyén szervezett intézetet karolta fel, hanem szülőföldjén, Gyergyszentmiklóson, 1876-ban szintén az irgalmas-nővérek vezetése alatt létesített előbb elemi iskolát, majd 1889-ben polgári leányiskolát is. 1881-ben Székelyudvarhelyre is betelepítette az irgalmas-nővéreket, akik ott óvodát és elemi iskolát szerveztek. Gr. Kálnoky Félixné jószágából 1892-ben Sepsikőröspatakon találnak meleg otthont az irgalmas-nővérek, akik ott elemi iskolát és óvodát vezetnek. A kolozsvár-szentpéteri »Szent Erzsébet aggmenház« vezetését is ők látják el.

¹⁰¹ *Veszély Károly* i. m. ni.

Szent Ferenc szabályait követő nővéreket, akiknek Erdélyben nagy történelmi múltjuk van, szintén Haynald Lajos püspök hozta ide vissza és 1864-ben rájuk bízta a német nyelvű orsolya-iskola mellett Nagyszebenben alapított második leányiskola és internátus vezetését. Rövid néhány év múlva ez az iskola szépen fejlődött, magához vonzotta a magyar középosztály leányait és lelkes vezetők buzgólkodása folytán nemcsak az épületet fejlesztette és tágította, hanem újabb iskolatípusokat is szervezett. 1894-ben az óvoda, 1896-ban tanítónőképző, 1906-ban négy osztályú középiskola s legutóbb kereskedelmi líceum is létesült, amely iskolák az intézetnek első helyet biztosítanak a nőnevelés terén az egész egyházmegyében.

Fogarasy Mihály püspök 1878-ban Holcmányban, 1885-ben Hátszegen, 1887-ben Petrosénybani (1905 óta középiskola is), 1889-ben Marosvásárhelyen (1895-ben középiskola is) alapított házakat és szervezett iskolákat a ferences-nővérek részére. Brassóban 1895 október 15-én jelennek meg és előbb elemi iskolát, 1901 óta négy osztályú középiskolát szerveznek és a vidéki növendékek részére internátust alapítanak.

Az új idők haladása és szelleme mind több jogot és kötelességet ró a nemzeti és vallási életben a nő vállaira és épen azért megköveteli tőlük, hogy szellemük fejlett, lelkük pedig finom legyen. Ez az elgondolás hozta a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővéreket (De Notre-Dame) egyházmegyénkbe. 1906 szeptember 1-én temesvári anyaházukból kiindulva, elfogadják a dési egyházközség meghívására a négy tanerős elemi iskola vezetését. Mindezeknek mintegy a koronája az a leánynevelőintézet, melyet b. e. Dr. Hirschler József kolozsvári plébános 1911 évben alapított és szervezett meg s amely ugyanazon év szeptember havában nyitotta meg kapuit az ország minden részéből ideseregülő leánynövendékek előtt. Az alapító ennek az intézetnek vezetését a szegény-iskolanővérekre bízta. A Marianumban óvoda, elemi iskola, kereskedelmi iskola, leányfőgimnázium, háztartástani iskola működik és mindenik tagozat rövid idő alatt nagy hírnévre tett szert,

mivel a leánygyermeknek szellemi, lelki és testi nevelését a leg-tökéletesebben végzi.¹⁰²

A tárgyalt kérdés múltat feltáró és jövőt alakító fontossága felkeltheti érdeklődésünket, különösen, ha megfontoljuk, hogy a család utáni az iskola az a nevelő tényező, mely az ember szellemi, lelki és jellemi meghatározására legnagyobb hatással van. Ha igaz Renan állítása, hogy az ember értékét értelmi műveltségének foka határozza meg, épúgy igaz, hogy ez az érték nem lehet teljes csak az értelmi tehetségek kiművelése által a jellem szilárdsága nélkül, ami viszont alapjait és kifejlődését a krisztusi hit és a keresztény szeretetből merítheti. A kettő harmóniája és egységbefogása teszi a művelt embert, aki tudatosan cselekszik, tudatosan éli az életet, meg tudja mérni a tények és cselekvések, sőt az érzések értékét is; meg tudja fékezni az indulatokat, elvetvén a bűnös és szennyes dolgokat, minden ténykedésével követeli, hogy a jó, a szép, az igaz érvényesüljön végig az ember küzdelmes életében.

A katolikus iskola ilyen embereket akar nevelni. Ez volt akarata és célja a múltban, ezért dolgozott és szenvedett mérték nélkül s nem lehet más célba beállítani a jelenben sem, mely a tartós jövődőt készíti elő. Ha néha el is csendesedett szava és meg is fakult arculata nehéz körülmények kemény csapásai alatt, de igyekezett ismét talpraállani, színét és akaratát ismét visszaszerezni, igyekezett újra vonzó és termékenyítő erejét működésbe hozni és kisugározni, hogy célhoz érjen s egész embereket adjon az életnek. A kat. iskola sokszázados története ezt bizonyítja.

Az ember nap-nap után érzi, hogy csak ahhoz van jussa, amiért megdolgozott, megszenvedett. A szántó-vető kenyerét munkája, imádsága, izzadsága árán szerzi és eszi. Az író és művész csak akkor teremt értéket, ha legbelsejét, belsejének igazságát, szóval lelkét adja és leheli be művébe; ha szívének vérével szenteli meg a szót, amit kimond, vagy leír, szenteli meg a követ, amiből faragni akar és az olajat, amit vászonra vetít. Munka és küzdelem teszi a lelki és erkölcsi alapokat.

¹⁰⁵ Dr. Bilinszky: I. m. 524-544.

Ha valamely adott területen egy nép régen él, szenved, verejtékezik és munkálkodik, akkor azt a népet úgy hívjuk, hogy történeti azon a területen, ahol ott lakott s részt vett annak a területnek megtermékenyítésében, megőrzésében és fejlődésében. Ez a tény köti össze az élőket a halottakkal. Az előadott adatok bizonyítják, hogy a katolikus iskolázás Erdély területén becsületesen teljesítette ezt a történelmi hivatását.

AZ ÉRTEKEZÉS MEGÍRÁSÁHOZ FELHASZNÁLT MUNKÁK:

1. Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925.
2. Dr. *Békefi Rémig*: A népoktatás története Magyarországon. Budapest, 1906.
3. Dr. *Békefi Rémig*: A káptalani iskolák története Magyarországon. Budapest, 1910.
4. *Benkő József*: Transsylvania, Claudiopoli, 1833.
5. Dr. *Biró Vencel*: A római kat. helyzete és hitélete Erdélyben a jezsuiták első betelepülése idején. Kolozsvár, 1914.
6. Dr. *Biró Vencel*: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. Kolozsvár, 1929.
7. Dr. *Bitay Árpád*: Az erdélyi rom. kat. Státus gyulafehérvári főgimnáziumának megalakulása. Arad, 1930.
8. Dr. *Bochkor Mihály*: Az erdélyi katolikus autonómia. Kolozsvár, 1911.
9. *Boga Alajos*: A Székelyföld történetírója a XVII. században. Kolozsvár, 1914.
10. Csíkkozmási plébánia levéltára.
11. Corpus Iuris Hungarici kötetei.
12. Ditrói plébánia levéltára.
13. Dr. *Erdélyi László*: Árpádkor. Budapest, 1922.
14. Dr. *Fináczy Ernő*: A középkori nevelés története. Budapest, 1914.
15. Dr. *Fináczy Ernő*: Renaissancekori nevelés története. Budapest, 1919.
16. *Homán-Szekfü*: Magyar történet. Budapest, 1935.
17. Dr. *Jayicsó Benedek*: Erdély története. Kolozsvár, 1931.
18. *Jakab Elek*: Kolozsvár története. Buda, 1870.
19. *Lányi Knaus*: Egyháztörténet. I. kötet.
20. Monumenta Vaticana Hungáriáé. I. kötet.
21. *Ortvay Tivadar*: Magyarország földrajza a XIV. században. Budapest, 1902.
22. *Rass Károly*: Erdélyi iskoláztatás és tudományosság a középkorban. Cluj-Kolozsvár, 1924.
23. Schematismus Almae Dioecesis Transsylvaniensis, 1913.
24. Státusi évi Jelentések 1882-től.
25. Státusi gimnáziumi értesítők 1895/96. tanévről.
26. Dr. *Szabó Károly*: Rogerius mester Siralmas Éneke. Kolozsvár, 1865.
27. Székely oklevéltár I-VIII. kötet.
28. *Szilágyi Sándor*: A magyar nemzet története. Budapest, 1895.
29. *Szongoth Kristóf*: Szamosújvár szabad kir. város monográfiája. Szamosújvár, 1901.
30. Dr. *Veress Endre*: Fontes Rerum Transsylvanicarum I., II., III. Budapest.
31. *Veszély Károly*: Az erdélyi róni. kath. püspöksége autonómiája. Gyulafehérvár, 1903.
32. *Winkler Ferenc*: Kormányi rendeletek gyűjteménye. Kézirat az Egyházmegyei Tanácsnál.

TARTALOMJEGYZÉK

I. 1000-től a bitűjtásig

Bevezető	3
Területi meghatározás	4
Püspökség alapítása	4
Székeskáptalan	6
Szerzetesrendek	7
Iskolák	9
A tanítás anyaga	11
A káptalani iskola szervezete	14
A káptalan anyagi helyzete	15
Az iskolák száma	16
a) városokban	16
b) falvakon	17
Tanszemélyzet fizetése	20
Tanszemélyzet műveltsége	21
Leánynevelés	23
Tanulások	24

II. Hitűjtástól 1918-ig

Politikai és vallási viszonyok	26
A katolicizmus helyzete	29
A jezsuiták	37
A jezsuiták nevelési rendszere	34
A jezsuiták tanmenete	35
Középiskolák	36
Kézdiszentléleki iskola	43
Az iskolák igazgatása	46
Lipót-féle diploma	46
Tanítóképzés	50
Elemi oktatás	51
Leánynevelés	56
Befejező	59